

Marek Szajerka

Szkoła biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana - przyczynek do dziejów szkolnictwa wyższego w Polsce

---

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 5, 63-93

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Szajerka

SZKOŁA BISKUPA MISYJNEGO PRUS ŚW. CHRYSIANA –
PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW SZKOLNICTWA WYŻSZEGO W POLSCE

**I. Wprowadzenie – stan badań nad genezą Grudziądza w ostatniej dekadzie
XX w. i na początku XXI w.**

Badania dziejów Grudziądza mają ponad półtorawiekową tradycję. Jej podwaliny stworzył Xavery Froelich¹. Uporządkował on archiwum grudziądzkie i napisał kilka prac historycznych. W związku z zaginięciem części archiwaliów grudziądzkich w czasie II wojny światowej jego dzieła posiadają wartość źródłową².

Odnosnie badań nad wiekami XIII i XIV w Grudziądzu, przy tej niekorzystnej bazie źródłowej, równorzędne są źródła pisane, zabytki architektury i archeologiczne, nazwy geograficzne. Ten okres w dziejach miasta, szczególnie wiek XIII, został w historiografii potraktowany schematycznie. X. Froelich stworzył określoną wizję przeszłości miasta, która następnie zyskała status prawdy historycznej. Taki stan badań istniał do końca lat osiemdziesiątych XX w. Wówczas przełomem okazała się praca Krystyny Zielińskiej-Melkowskiej³. W pracy tej Badaczka wskazała, że głównym założycielem Grudziądza był opat cysterskiego Łekna, biskup misyjny Prus, św. Chrystian.

W związku ze szkicową rekonstrukcją genezy miasta, dokonaną przez X. Froelicha, zaistniała sposobność do powstania różnych szkół badawczych zajmujących się tą kwestią. Powojenna historiografia polska opiera się zasadniczo na dwóch artykułach Mariana Biskupa⁴ i Jerzego Frycza⁵. M. Biskup swoją postawę badawczą

---

¹ X. F r o e l i c h, *Geschichte des Graudenzener Kreises*, Band. I, *Graudenz 1868*, Band. II 1872; wydanie drugie poprawione 1884-885, Danzig.

² S. K a r d a s z [red.], *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*. T. VIII. *Dekanat grudziądzki*, Toruń 1997, s. 49: „Jesienią 1939 r. gestapo dokonało grabieży archiwum parafialnego [kościół p.w. św. Mikołaja], konfiskując bezpowrotnie: księgi chrztów z lat 1661-1880, ślubów z lat 1774-1882 i pogrzebów z lat 1774-1882, kronikę kościoła parafialnego z lat 1662-1773 oraz odpisy wizytacji generalnych z lat 1639-1787. Zniszczona została również biblioteka parafialna obejmująca około dwustu cennych książek”.

³ K. Z i e l i Ń s k a - M e l k o w s k a, *Lokacja Grudziądza w roku 1291. Studium historyczno-archiwalne*. Toruń 1991, s. 101.

⁴ M. B i s k u p, *Rozwój przestrzenny Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki” t. I: 1960, s. 9-30.

⁵ J. F r y c z, *Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki” t. I: 1960, s. 31-72.

odnośnie tego zagadnienia we wstępie artykułu przedstawił następująco: „Miasto Grudziądz należy do stosunkowo lepiej opracowanych miast pomorskich. Jest to zasługa X. Froelicha – głównego badacza dziejów miasta z drugiej połowy XIX w. Na podstawie odnalezionego przez siebie dawnego archiwum grudziądzkiego, które sam uporządkował, Froelich opracował szereg zagadnień dotyczących zabytków rękopiśmiennych miasta, stosunków wewnętrznych i topografii. Uwieńczeniem tych badań jest obszerna, dwutomowa monografia miasta i powiatu grudziądzkiego. Mimo wszystkich braków starej metody Froelicha i ciasnego, nacjonalistycznego punktu widzenia, który zaciemnia jego pogląd, na szereg kwestii z historii miasta, monografia jego stanowi do dziś niezastąpione kompendium wiedzy historycznej o Grudziądzu, od jego początków aż do pierwszej połowy XIX stulecia. Na pracach Froelicha oparte są niemal wszystkie popularne opracowania w języku niemieckim i polskim, przynoszące jedynie uzupełnienia dla drugiej połowy XIX i początków XX w., dotyczące szczególnie industrializacji miasta i jego rozwoju urbanistycznego”⁶.

Komentarza wymaga również druga fundamentalna praca w polskiej historiografii powojennej, czyli artykuł J. Frycza⁷. Badacz ten we wstępie do swojego artykułu napisał m.in.: „Opracowując zagadnienia urbanistyczne Grudziądza, oparłem się przede wszystkim na materiałach kartograficznych i dawnych widokach miasta. Przy zestawieniu wykazu tych materiałów pomocny był katalog Keysera. W opracowanym zestawieniu pominięto niedostępne obecnie plany z drugiej połowy XVIII w., które znajdowały się do 1939 r. w Berlinie i Dreźnie oraz nowsze XX-wieczne materiały [...]. opracowując obiekty zabytkowe, oparto się na podstawowej inwentaryzacji Heisego, pracach Froelicha, Steinbrechta, Clasena i Schmida a z literatury polskiej na pracy zbiorowej „Kościoły i klasztory grudziądzkie” 1928, korzystając marginesowo także z Makowskiego „Sztuka na Pomorzu” 1932, „Zarys historyczno-statystyczny diecezji chełmińskiej” oraz artykułu o Grudziądzu w „Słowniku Geograficznym Państwa Polskiego”, którego dział historii sztuki opracował Gwido Chmarzyński [...]”⁸.

Z perspektywy półwiecza do napisania wymienionych artykułów konieczne jest ponowne spojrzenie na XIII-wieczny Grudziądz z pozycji bogatszej bazy źródłowej i literatury porównawczej, szczególnie dotyczącej historii sztuki. Dla J. Frycza poważnym ograniczeniem był zasób planów historycznych Grudziądza. Owocem tej pracy jest atlas historyczny miasta⁹. Mimo upływu lat kolejni autorzy opracowań o Grudziądzu, w określonej cezurze czasowej nie wnoszą istotnych nowych treści. Widać to wyraźnie na przykładzie pracy M. Haftki¹⁰. Wartość tej książki dla tema-

⁶ M. Biskup, *op. cit.*, s. 9-10.

⁷ J. Frycz, *op. cit.*, s. 31-71.

⁸ Ibidem, s. 32.

⁹ *Atlas historyczny miast polskich. t. I. Prusy Królewskie i Warmia*, red. A. Czacharowski, zeszyt 4. *Grudziądz. Opracowanie historyczne: W. Sieradzan. Opracowanie kartograficzne: Z. Kozieł. UMK. Toruń 1997. Zob. też: W. Sieradzian, Plany miasta Grudziądza w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (GSA) i Staatsbibliothek zu Berlin – Stiftung Preußischer Kulturbesitz (SBB-PK)*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XIII: 1998, s. 249-260.

¹⁰ M. Haftka, *Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Malbork-Płock 1999, s. 352.

tyki grudziądzkiej polega na zestawieniu bogatego materiału porównawczego. Podobnie jak poprzednia pozycja, praca A. Pabiana i W. Rozynkowskiego¹¹, oparta na artykule K. Szymańskiego¹², będącego faktycznie polskim opracowaniem książki X. Froelicha na temat zamku grudziądzkiego¹³, nie wnosi istotnych nowych treści. Od bicciem rozbieżności badaczy w podejściu do genezy miasta jest praca zbiorowa pod redakcją ks. S. Kardasza¹⁴. Jak już zaznaczyłem wcześniej, przełomem w podejściu do tematu genezy Grudziądza stała się praca K. Zielińskiej-Melkowskiej¹⁵.

Przełomowe znaczenie tej pozycji zauważyła już w 1992 r. A. Życzyńska¹⁶. K. Zielińska-Melkowska, w przeciwieństwie do innych badaczy genezy Grudziądza preferujących krzyżackie pochodzenie miasta, wyeksponowała w jego dziejach wątek cysterski. Wątek krzyżacki dla wyjaśnienia genezy miasta okazał się ślepym zaułkiem, aczkolwiek posiada on jeszcze wielu zwolenników. Przykładem tego jest praca R. Boguwolskiego i M. Kurzyńskiej¹⁷. Natomiast odmienna postawa badawcza została zaprezentowana w pracy J. Krzysia¹⁸. Droga badań wskazana przez K.

---

¹¹ A. P a b i a n, W. R o z y n k o w s k i, *Zamki krzyżackie na ziemi chełmińskiej*, Toruń 1997, s. 127.

¹² K. S z y m a ń s k i, *Dzieje zamku grudziądzkiego*, „Rocznik Grudziądzki” t. I: 1960, s. 73-104.

¹³ X. F r o e l i c h, *Der Schloßberg bei Graudenz*, Graudenz 1895. Tłumaczenia polskiego tej pozycji dokonali J. Hinz i P. Grochowski, Góra Zamkowa w Grudziądzu w szczególności powstanie, wygląd i mieszkańcy byłego zamku, jego upadek i zniszczenie omówił Xaver Froelich, Grudziądz 2002.

¹⁴ S. K a r d a s z, *op. cit.* W rozdziale Z historii dekanatu grudziądzkiego na s. 9 napisano o przynależności Grudziądza do Krzyżaków już od 1231 r., natomiast inny współautor w rozdziale Grudziądz – parafia p.w. św. Mikołaja na s. 39-40 napisał o Grudziądzu jako własności kościelnej – biskupiej w pierwszej połowie XIII w. i siedzibie biskupa Chrystiana.

¹⁵ K. Z i e l i ń s k a - M e l k o w s k a, *Lokacja...*

Uzupełnieniem tej pracy są także inne prace tej Badaczki:

1. *Bitwa nad Rządskim Jeziołem na tle wczesnych dziejów Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XI: 1994, s. 9-20.

2. *Święty Chrystian – cysters – misyjny biskup Prus (próba nowego spojrzenia)*, „Nasza Przeszłość”, t. LXXXIII: 1998, s. 17-51.

¹⁶ A. Ż y c z y ń s k a, *Dzieje średniowiecznego Grudziądza do 1411 r.* Praca magisterska napisana na seminarium z historii średniowiecznej pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Czacharowskiego, Instytut Historii i Archiwistyki UMK, Toruń 1992. We wstępie pracy autorka napisała na s. 4: „W świetle ostatnich badań wiele zawartej tam treści [dotyczy wcześniejszej literatury] straciło na aktualności. Na szczególną uwagę zasługuje najnowsza publikacja o Grudziądzu, której autorką jest K. Zielińska-Melkowska. Podstawowa wartość tej pracy wypływa przede wszystkim z tego, że jest to jedyna wnikliwa analiza treści i okoliczności wystawienia przywileju lokacyjnego z 1291 roku”.

¹⁷ R. B o g u w o l s k i, M. K u r z y ń s k a, *Archeologia północnej części ziemi chełmińskiej*, Muzeum w Grudziądzu 2001, s. 90-94.

¹⁸ J. K r z y ś, *Militarna przeszłość Grudziądza*, Grudziądz 2002. W pracy tej obok siebie zaprezentowane zostały odmiennie poglądy na określenie genezy Grudziądza. Stąd ten obraz jest w tej pracy chaotyczny. J. Krzyś nie odrzucił koncepcji ewolucji od grodu wczesnopia-

Zielińską-Melkowską posiada bogatszą bazę źródłowo-architektoniczną.

Nawiązując do całościowej historiografii Grudziądza można wyróżnić trzy szkoły badawcze: niemiecką, polską i kompilacyjną, powstałą po 1945 r.¹⁹ Podsumowanie 150 lat badań nad genezą Grudziądza dokonane zostało w pracy M. Szajerki *Grudziądz w XIII-XIV w. Studium historyczno-architektoniczne*, dostępnej w maszynopisie w czytelni naukowej Biblioteki Miejskiej im. Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu. W świetle tych badań wyłoniły się ślady szkoły wyższej w Grudziądzu, istniejącej w latach 1218-1772. Pierwszy artykuł na ten temat ukazał się w *Biuletynie Przedmiotowym Nauczycieli Historii*, w 2000 r.²⁰

II. Collegium Augustianum (1218-1772). Szkic ogólny

Po zapoznaniu się z mapką uniwersytetów XII-XVIII w. zamieszczonej w *Encyklopedii Szkolnej. Historia*, dołączonej do hasła: *uniwersytet* widać wyraźnie, że granica średniowiecznych uniwersytetów jest na Łabie i Dunaju. Wyjątkami są tu uniwersytety w Pradze (1348) i Krakowie (1364)²¹. Nasuwa się przy tej lekturze pytanie, czy mapa ta jest odbiciem stanu faktycznego czy też jest tylko rezultatem badań nad uniwersytetami, które nie zostały zakończone? W ich świetle obraz szkolnictwa na terenie obecnej Polski wygląda bardzo niekorzystnie. Wiadomo, że w XIII i pierwszej połowie XIV w. żyło na tym terenie wiele wykształconych osób. Tylko na terenie państwa krzyżackiego, przykładowo, było ok. 150 szkół wiejskich i 19 miejskich²². Natomiast w literaturze historycznej przed powstaniem Akademii Krakowskiej nie pisze się o szkołach wyższych. Z obecnego stanu badań wynika, że w uniwersalistycznej, średniowiecznej Europie Polska dorównująca Zachodowi np. w architekturze, w szkolnictwie była od niego opóźniona o 150 lat.

---

stowskiego do miasta krzyżackiego i do tej wersji wtrącił budowę miasta – klasztoru przez biskupa Chrystiana po pomezkańskiej stronie w 1 połowie XIII w. Zapewne pracę tę można uznać z przejściową od historiografii miasta XIX-XX w. do prac XXI w., gdzie przy określaniu genezy Grudziądza na czoło wysunął się wątek cysterski. Poprzednio dominował krzyżacki. Przejawem nowych trendów w literaturze przedmiotu jest publikacja materiałów z dwóch sesji naukowych pod wspólnym tytułem „Grudziądz miastem Chrystiana”, zorganizowanych w 1997 i 1998 r.: Grudziądz miastem Chrystiana (materiały posesyjne), Grudziądz 1998, s. 113; Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne z II Sympozjum „Grudziądz miastem Chrystiana” 4.12.1998, Grudziądz 2002, s. 82.

¹⁹ Zob. M. Szajerka, *Pamięć i tradycja o biskupie Chrystianie w Grudziądzu*, [w:] *Grudziądz Miastem Chrystiana. Materiały posesyjne*, Grudziądz 1998, s. 78.

²⁰ M. Szajerka, *Collegium Augustianum w Grudziądzu (1218-1772) – uniwersytet nad dolną Wisłą*, „Biuletyn Przedmiotowy Nauczycieli Historii”, red. M. Jadczyk, Kujawsko-Pomorskie Centrum Edukacji Nauczycieli w Toruniu. KP CEN, Toruń 2000. Nr 14, s. 51-56.

²¹ Zob. *Encyklopedia szkolna. Historia*, Warszawa 1993, s. 650-651, hasło: **uniwersytet**.

²² J. Konieczny, K. Szymanski, *Dzieje szkolnictwa grudziądzkiego*, „Rocznik Grudziądzki”, t. II: 1961, s. 7-11. W pracy swojej autorzy powołują się na dzieło A. Karbowiak, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. VI: 1899, s. 74 i 115.

Kwerenda źródłowo-architektoniczna wskazuje, że Polska mogła mieć szkołę wyższą, porównywalną z uniwersytetem, powstałą w trzy lata po reformie francuskiej Sorbony, w 1218 r. Istnieją przesłanki, że znajdowała się ona w Grudziądzu.

W badaniach nad dziejami tego miasta zignorowano centralnie położony kompleks szkolny na obecnym Rynku. Składał się on jeszcze w XVIII w. z domu konrektora, szkoły, oratorium, mieszkania zakrystiana, browaru²³. Był to model typowy dla szkół wzorowanych na Oxfordzie²⁴. Badacze niemieccy istnienie szkoły zaczęli, ze względów politycznych, od reformacji, czyli w przypadku Grudziądza od 1540 r.²⁵ Natomiast badacze polscy nie wdawali się w dyskusję, dlaczego przy protestanckiej radzie miejskiej, szkoła przez nią administrowana była do 1584 r. prowadzona przez zgromadzenie księży, czyli kanoników regularnych. Również nie zadano źródłu, jakim jest wykaz 18 rektorów i 12 konrektorów z lat 1540-1772, podany przez X. Froelicha²⁶ pytania, dlaczego była to pełna szkoła czterowydziałowa? Wykładano teologię, filozofię, prawo, sztuki wyzwolone.

Jak przystało na szkołę wyższą ze średniowiecznym rodowodem, miała ona obasadę międzynarodową²⁷, której echa widoczne są w XVII i XVIII w. Przykładowo w 1656 r. rektorem był Johann Bach²⁸, w 1729 r. – Jakob Schmidt z Torunia, w 1739 r. – Johann Teophil Steiner z Torunia, natomiast także w pierwszej połowie XVIII w. konrektorem był Węgier Paul Loy z Kaschau²⁹.

Każde miasto lokowane przez Krzyżaków posiadało centralny rynek z ratuszem. W Grudziądzu od tej zasady odstąpiono. W średniowieczu nie posiadał ratusza w środku miasta. Jego funkcję pełniła Baszta Sędziowska³⁰. Był tu ratusz wójtowski w południowo-wschodniej części murów miejskich. Ciekawostką jest fakt, że najstarsze kamienice przy obecnym Rynku, od strony architektonicznej są od niego odwrócone plecami. Ich fronty są od strony podwórza. Oznacza to, że ten kwartał nie był

---

²³ Zob. J. F r y c z, *op. cit.*, s. 47.

²⁴ Zob. W. K o c h, *Styl w architekturze. Arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*. Tytuł oryginału: *Baustilkunde*. Licencyjne wydanie Klubu „Świat Książki” za zgodą Mosaik Verlag, Monachium. Warszawa 1996, s. 358, hasło: **uniwersytety**.

²⁵ Zob. X. F r o e l i c h, *op. cit.*, s. 125. Data ta jest w przypadku szkoły zawłaszczeniem pierwszego śladu źródłowego o rektorze szkoły. Nie musi ona mieć nic wspólnego z reformacją. W dalszej części tego artykułu ustosunkuję się do tej daty i jej wiarygodności co do początku istnienia szkoły protestanckiej w Grudziądzu.

²⁶ *Ibidem*, s. 125.

²⁷ Zob. *Encyklopedia szkolna...* s. 650: („W XIII-XV w. uniwersytety spełniały funkcję międzynarodowych ośrodków życia naukowego, były autorytetami w dziedzinie teologii, filozofii i prawa, rozstrzygały spory międzynarodowe”).

²⁸ Trudno obecnie w źródle grudziądzkim jednoznacznie stwierdzić, jaki jest stopień pokrewieństwa między J. S. Bachem (1685-1750) a J. Bachem. Zob. *Encyklopedia muzyczna. Część biograficzna*, red. E. Dziębowska, Kraków 1979, s. 110-112, hasło: **Bach**.

²⁹ Zob. X. F r o e l i c h, *op. cit.*, s. 125.

³⁰ Baszta ta na planie miasta z 1772 r. oznaczona jest jako Scharf Richter. Zob. *Atlas historyczny miast polskich. Grudziądz*, Toruń 1997, plan 8.

pierwotnie rynkiem³¹. Inną zagadkową kwestią jest linia spichrzy. Ich ilość wskazywałaby na istnienie miasta o powierzchni porównywalnej z Toruniem, a Grudziądz posiadał taką powierzchnię jak w XIX w. klasztor cysterski w Mogile pod Krakowem. Oznacza to, że służyły one do przechowywania zboża nie tylko na sprzedaż, ale i do zaspokojenia potrzeb (dzisiaj powiedzielibyśmy sfery nieprodukcyjnej) społeczności szkolnej. Infrastruktura szkoły była zapewne korzystna dla życia politycznego Prus Królewskich. W Grudziądzu przemiennie z Malborkiem odbywały się sejmiki ziemskie.

Wyjaśnienia wymagają związki między uczelnią w Grudziądzu a Akademią Chełmińską. W świetle prac A. Karbowiaka³² szkolnictwo średniowieczne w Grudziądzu nie może wykazać się żadnym materiałem źródłowym odnośnie istnienia szkół, jednocześnie jednak to miasto w latach 1372-1432 wysłało na studia 17 scholarzy³³ a w latach 1433-1510 aż 47³⁴. Podobnie w sferze domysłów omówione jest szkolnictwo w Chełmnie. Wyjaśnienia wymaga fakt, dlaczego źródła nie odnotowują szkoły kolegiackiej dla diecezji chełmińskiej³⁵. W Chełmnie były szkoły klasztorne ale nie było kolegiackiej. Szkolnictwo w Chełmnie opracował Paweł Chmielecki³⁶.

O poziomie szkoły grudziądzkiej świadczy następujące zestawienie: w latach 1372-1424 studia z Grudziądza kontynuowało w Krakowie 17 scholarzów, czyli średnio co 2,5 roku jeden, natomiast w latach 1425-1525 około 70, czyli średnio co 2,5 roku jeden³⁷. B. Kürbisówna zbadła, że w latach 1400-1525 na dalsze studia z diecezji chełmińskiej wyjechało 563 uczniów. W tym czasie z całych Prus Królewskich dalsza naukę na uniwersytetach kontynuowało 4000 osób³⁸. Jeśli te dane porównamy pod względem procentowym z ilością uczniów z Grudziądza (70) to okazuje się, że grudziądzanie stanowili około 12% ogółu studiujących. Jest to moim zdaniem wskaźnik skuteczności szkoły grudziądzkiej bardzo wysoki na tle 23 szkół diecezji chełmińskiej³⁹. Ten wysoki wskaźnik można tłumaczyć istnieniem tu szkoły wyższej i obowiązkową w tamtych czasach peregrynacją żaków po równorzędnych

³¹ M. Szajerka, *Grudziądz w XIII-XIV w.*, s. 114-116.

³² A. Karbowiak, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. VI, 1899, s. 5-124; A. Karbowiak, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. I Petersburg 1898, t. II Petersburg 1904, t. III Lwów 1923.

³³ Ibidem, t. II, s. 24.

³⁴ Ibidem, t. III, s. 1.

³⁵ Zob. ibidem, s. 109-124. W podanym tam zestawieniu szkół kolegiackich w poszczególnych diecezjach nie ma diecezji chełmińskiej.

³⁶ Zob. P. Chmielecki, *Zarys dziejów szkolnictwa chełmińskiego*, „Rocznik Grudziądzki”, t. IV: 1965, s. 29-38.

³⁷ Zob. J. Konieczny, K. Szymański, *Dzieje...* s. 11.

³⁸ B. Kürbisówna, *Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej*, „Archiwum Dziejów Oświaty”, t. II: 1963, s. VIII.

³⁹ Zob. S. Reszkowski, *Lokacja i polokacyjne przemiany miasta Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. IX: 1985: „[...] nadania terytorialne dla Grudziądza były mniejsze od pobliskich miasteczek – Radzyna i Łasina”. Było to jedno z najmniejszych miast ziemi chełmińskiej.

uczelniach. Pod kątem peregrynacji można rozpatrywać karierę naukową następujących grudziądzan w Krakowie: Trzech studentów uczelni krakowskiej, pochodzących z Grudziądza, ukończyło studia ze stopniem magistra nauk wyzwolonych i filozofii. Należą do nich mgr Piotr (1430), mgr Jan (1474) i mgr Daniel (1484). Ponadto Jan i Daniel byli przez pewien czas profesorami wszechnicy jagiellońskiej⁴⁰. Do grona wykształconych grudziądzan tego okresu należy doliczyć kompozytora Piotra z Grudziądza (ok. 1400-1480)⁴¹, Jana Dantyszka⁴². W monograficznej pracy *Kultura średniowiecznej Polski XIV-XV w.* wykazany został mylnie jako grudziądzanin Mikołaj Wodka z Kwidzyna⁴³. Na uwagę zasługuje też Mikołaj Grudencz (Gruydenz), pisarz miejski Nowego Miasta Torunia w l. 1397-1416.⁴⁴ Wzmianka o tym pisarzu jest cenna z tego powodu, iż listy rady miejskiej w Grudziądzu pojawiły się dopiero w 1454 r.⁴⁵ Pisarz miejski był wybierany dożywotnio przez radę miejską. Często były to osoby obcego pochodzenia, mające praktykę z innych kancelarii⁴⁶. Powołanie pisarza z Grudziądza świadczyć może o wysokiej pozycji prawniczej tego miasta. W 1961 r., pisząc o szkolnictwie grudziądzkim, J. Konieczny i K. Szymański stwierdzili, że brak szczegółów o grudziądzkiej szkole nie daje możliwości na wyraźne wskazanie, czym się ona różniła spośród innych szkół w państwie krzyżackim. Obecnie można, po ponad 40 latach od napisania

⁴⁰ J. Konieczny i K. Szymański, *op. cit.*, s. 11-12. Autorzy ci powołują się na A. Karbowiaka, *Szkoły...* s. 32.

⁴¹ *Nowa powszechna encyklopedia PWN*, t. 4, M-P, Warszawa 1996, s. 891, hasło: **Piotr z Grudziądza, Petrus Wilhelmi de Grudencz**.

⁴² W. Pocięcha, **Dantyszek**, w: *Polski słownik biograficzny*, t. IV, 1938, s. 424: Najstarszy z synów Jan, ur. 1 XI 1485 w Gdańsku (od miejsca urodzenia zwany najczęściej Dantiscus), po ukończeniu szkoły parafialnej w Grudziądzu zapisał się razem z Pawłem z Krosna 3 VIII 1499 na Uniw. Gryfijski, a następnie w pierwszym półroczu letnim r. 1500 na Uniw. Krakowski"; *Acta Tomiciana. Tomus quintus decimus, MCMLVII, Vratislaviae-Cracoviae*, s. 116, 120. Dokument 85. List Jana Dantyszka do biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego, w którym się skarżył wicekanclerzowi, iż kościół i szkoła w Grudziądzu, gdzie pobierał nauki są w upadku.

⁴³ J. Banaszkiewicz, *Część trzecia: Wyobraźnia i mentalność zbiorowa. Poznanie naukowe i wiedza o świecie*, [w:] *Kultura średniowiecznej Polski XIV-XV w.*, red. B. Gerek, Warszawa 1997, s. 396. Autor rozdziału, powołując się na artykuł L. A. Birkenmajera, *Mikołaj Wodka zwany Abstemius*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. XXXIII: 1926, zniekształcił nazwisko tego astronoma i lekarza, który w oryginalnym artykule rozpatrywany jest jako Mikołaj Wodka z Kwidzyna. Również biogram Mikołaja Wodki z Kwidzyna a nie z Grudziądza ujęty jest w *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej* Wydawnictwa „Gutenberga”, t. X, s. 219, hasło: **Mikołaj (Wodka) z Kwidzyna**, Kraków. Reprint Warszawa 1997.

⁴⁴ *Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387-1450)*, wyd. K. Ciesielska Fontes, t. LXIII, Warszawa – Poznań 1973, dokument 169, 588.

⁴⁵ W. Sieradzian, *O historycznym znaczeniu krzyżackich źródeł epistolarnych dla dziejów średniowiecznego Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XIV, 2001, s. 30.

⁴⁶ K. Kamieńska, *Prawo chełmińskie w Toruniu (1233-1793)*, [w:] *Studia Culmensia Historico-Juridica czyli Księga Pamiątkowa 750-lecia Prawa Chełmińskiego*, red. Z. Zdrójkowski, t. II, Toruń 1988, s. 32.

tamtego artykułu stwierdzić, że była to szkoła o programie uniwersyteckim, będąca także kolegiacką dla diecezji chełmińskiej. Prowadzili ją do 1584 r. kanonicy regularni, posiadający na uposażeniu kościół p.w. św. Mikołaja z jego licznymi dobrami⁴⁷. Znajdowała się ona w centrum miasta, na obecnym rynku⁴⁸. Do odnalezienia kolegium przyczyniła się intensyfikacja badań nad średniowiecznym Grudziądzem, w tym odczytanie jego cysterskiego rodowodu. Znamienne jest, iż zarówno J. Konieczny i K. Szymański⁴⁹, jak i P. Chmielecki⁵⁰ w swoich artykułach lokują szkołę biskupa Chrystiana w różnych miejscowościach. W artykule z 1961 r. sugerowany jest Grudziądz, natomiast w drugim z 1965 r. Chełmno. P. Chmielecki po zestawieniu dat działalności biskupa Chrystiana do śmierci w 1245 r. i powstaniu Chełmna w obecnym miejscu w 1251 r. zanegował istnienie tej szkoły. Ta negacja, na podstawie jego artykułu została powielona w *Monasticon Cisterciense Poloniae*⁵¹. Zwrócenie uwagi na Grudziądz m.in. przez K. Białoskórką⁵² pozwala rozwinąć wątek badawczy nad dziejami szkolnictwa wyższego na Pomorzu, który zatrzymał się z powodu braku nowych źródeł w latach sześćdziesiątych XX w. Aczkolwiek zagadnienie to dotyczy ziemi chełmińskiej to jednak posiada ono aspekty ponadregionalne.

Nie sądzę by był to przypadek, iż właśnie w 1215 r. Robert de Courçon, legat papieski nadał Uniwersytetowi Paryskiemu statut samorządnej korporacji uniwersyteckiej, która stała się później wzorem dla uniwersytetów w Cambridge i Oxford. W tym samym roku cysters z Łekna, Chrystian został biskupem i legatem papieskim. Uzyskał takie uprawnienia jak kardynał Robert, który zreformował szkołę paryską z polecenia papieża⁵³. Również pierwszym znanym polskim cystersiem z tytułem magistra był Jan z Łekna, występujący jako świadek w 1321 r. w procesie polsko-krzyżackim. Badacze uważają, że pobierał nauki w Paryżu, gdyż był to najbliższy znany uniwersytet, ośrodek kształcenia mnichów z Polski, aczkolwiek nie ma dowodów źródłowych, że skończył szkołę w Paryżu. Do Jana z Łekna w tym

⁴⁷ W 1584 r. zgromadzenie księży przekazało miastu szkołę i kościół. Zob. X. F r o e l i c h, *op. cit.*, s. 125.

⁴⁸ Zob. *Atlas...*, plan 8 z 1772 r.; J. F r y c z, *op. cit.*, s. 47, Ryc. 8. („Fasada i rzut przyziemia ratusza grudziądzkiego, rozebranego w połowie XIX w. Stan z l. 1784-87”). Plan ten zostanie omówiony w dalszej części pracy.

⁴⁹ J. K o n i e c z n y i K. S z y m a ń s k i, *op. cit.*, s. 8-11.

⁵⁰ P. C h m i e l e c k i, *op. cit.*, s. 30-32.

⁵¹ K. K a c z m a r e k, *Szkoły i studia w polskich klasztorach cysterskich*, [w:] red. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. II, Poznań 1999. Z aparatu naukowego zawartego w artykule P. Chmieleckiego wynika jednoznacznie, że nie korzystał on z wcześniejszego artykułu J. Koniecznego i K. Szymańskiego.

⁵² K. B i a ł o s k ó r s k a, *Święty Chrystian primus eoiscopous Prussiae i jego misyjne biskupstwo. Kilka uwag o perspektywach i potrzebie dalszych badań*, [w:] *Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne z II Sympozjum „Grudziądz miastem Chrystiana”* 4.12.1998 r., s. 19-35.

⁵³ Zob. *Wiek V-XV w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard, Warszawa 1997, s. 268, tekst 151 („Statuty kardynała Roberta z 1215 r. dla Uniwersytetu Paryskiego”).

czasie dołączyło tylko dwóch cystersów magistrów: Jan z Królewca – profes w Oliwie oraz b. Jan z Liny – opat w pomorskim Kołbaczu⁵⁴. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że był to sto lat wcześniej obszar działalności biskupa Chrystiana. Biorąc pod uwagę wytyczenie Grudziądza w XIII w., lokalizację zespołu szkolnego w środku miasta, udokumentowana źródłowo obecność Placu Miejskiego w innym miejscu obok Baszty Sędziowskiej oraz brak analogii do kompleksów szkolnych na terenie ziemi chełmińskiej i Pomezanii⁵⁵, można przyjąć, że szkoła ta musiała powstać w początkowym okresie istnienia Grudziądza za czasów biskupa Chrystiana w I poł. XIII w. Taki kompleks reprezentują uczelnie w Paryżu, Collège de Clunny, college w Cambridge i Oxfordzie oraz w Krakowie⁵⁶. Budynki szkoły nie zachowały się. Zostały rozebrane w połowie XIX w. Jednak ściany w piwnicach kamienic przylegających do kwartału obecnego Rynku wskazują, że była tu już zabudowa ceglana w XIII w.⁵⁷ Te wnioski badawcze bez zachowanych planów szkoły, wiadomości o jej strukturze i uposażeniu pochodzące wprawdzie z czasów nowożytnych byłyby jeszcze jedną hipotezą więcej czy biskup Chrystian stworzył szkołę czy też nie. Atomizacja badań historycznych, ściśle przestrzeganie cezur czasowych sprawiło, że wcześniej badacze średniowiecznego Grudziądza nie sięgali po źródła pisane z epok późniejszych, chociaż tam są istotne wiadomości o ustroju wcześniejszego Grudziądza. Zamiast tego, przy braku źródeł pisanych średniowiecznych, tworzono w opracowaniach naukowych Grudziądza kalkę ustroju Chełmna, Torunia⁵⁸. Uznano np., że od czasów średniowiecza kościołem farnym był kościół p.w. św. Mikołaja przy obecnym Rynku, placu powstałym w tej formie w 1900 r. Dokumenty z 1533 r. wskazują, że kościołem farnym był kościół p.w. św. Jerzego na Rybakach, poza granicami średniowiecznych murów obronnych⁵⁹. Kościół ten posiadał również uprawnienia sędziowskie w stosunku do grudziądzan⁶⁰.

O szkole tej w historiografii nie pisano dużo, gdyż cała uwaga badawcza skupiła się na udowodnieniu ratusza na jej miejscu od czasów lokalizacji miasta, rzekomo

⁵⁴ Zob. K. K a c z m a r e k, *op. cit.*, s. 182.

⁵⁵ W Chełmnie i Kwidzynie były to pojedyncze gmachy a nie kompleksy typu klasztorne-go jako to miało miejsce w Grudziądzu. Zob. P. C h m i e l e c k i, *op. cit.*, rys. 2. („Budynek Akademii Chełmińskiej przy ul. Szkolnej 6.”); A. J. P a w ł o w s k i, *Początki Kwidzyna w świetle dotychczasowych badań archeologiczno-architektonicznych Starego Miasta*, [w:] „Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne”, Grudziądz 2001, s. 69-70.

⁵⁶ W. K o c h, *Style w architekturze, arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, wydanie polskie, Warszawa 1996, s. 358.

⁵⁷ Zob. M. S z a j e r k a, *Przegląd dyskusji nad pochodzeniem nazwy Grudziądz od czasów Jana Długosza do chwili obecnej*, [w:] „Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne”, Grudziądz 2002, s. 81-86. W artykule tym wskazałem, że nazwa Grudziądza ma związek z materiałem budowlanym, z jakiego powstał, czyli cegłą.

⁵⁸ S. R e s z k o w s k i, *Lokacja i polokacyjne przemiany miasta Grudziądza w XIII-XIV w.*, „Rocznik Grudziądzki”, t. IX: 1985, s. 9-12.

⁵⁹ Acta Tomiciana, tomus quintus decimus, MCMLVII, s. 116, 120, 192.

⁶⁰ Zob. X. F r o e l i c h, *op. cit.*, s. 97-98.

źródłowo uchwytne od 1313 r.⁶¹ W świetle natomiast przejrzystych źródeł pisanych, zazębiających się w czasie, kwestia ta wygląda następująco. W 1584 r. zgromadzenie księży (kanonicy regularni) przekazało miastu kościół i szkołę⁶². Miasto, zachowując szkołę, część pomieszczeń przeznaczyło po remoncie w 1592 r. na cele ratuszowe (ławy chlebowe, mięsne, waga itp.). Kolegiacki natomiast kościół p.w. św. Mikołaja stał się zbrojem ewangelickim, odzyskanym przez katolików w 1598 r. Do tego czasu właściwym kościołem farnym był kościół p.w. św. Jerzego na Rybakach⁶³. Parafialny charakter tego kościoła jest udokumentowany w 1533 r.⁶⁴

III. Argumentacja na rzecz istnienia szkoły wyższej w Grudziądzu od czasów średniowiecza w świetle poszczególnych źródeł

A. Spis rektorów i konrektorów szkoły ewangelickiej wg X. Froelicha⁶⁵

Rektorzy	Czas urzędowania odnotowany w źródłach (lata)	Konrektorzy	Czas urzędowania odnotowany w źródłach (lata)
Erasmus Goldberger	1540	Georg Glock	
Lasarus Hohensee	1585		
Student teologii Johan Bach	1656		
		student Christoph Theodor Herbig, kantor	1657-1658
Student teologii Andreas Lamb	1670		
Student teologii i filozofii Georg Pachallus	1670		
Student teologii Salomon Hermsson	1697	Johannes Behm, konrektor	
Student podwójnego prawa [cywilnego i kościelnego] Georg Harnak	1700		
		Johannes Kiehling, konrektor	1701
Student teologii i filozofii Johannes Kiehling	1704	student teologii Philipp Heinrich Koch	1704
		student prawa Johann Dietmars, konrektor i kantor	1705

⁶¹ J. Frycz, *op. cit.* s. 46-48.

⁶² Zob. X. Froelich, *op. cit.*, s. 125.

⁶³ Od czasów X. Froelicha utrwalił się w historiografii mylny pogląd, że był to wyłącznie kościół szpitalny i w historii miasta odegrał podrzędną rolę.

⁶⁴ Acta Tomicianana, tomus quintus decimus, MCMLVII, Vratislaviae-Cracoviae, s.116, 120, 192.

⁶⁵ X. Froelich, *op. cit.*, s. 126-27.

Szkoła biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana

Student teologii Philipp Heinrich Koch	1707		
Johann Kujawa	1713	Barthol. Leonard Northoff, konrektor i kantor	1713
		Michael Dutke	1718
Wilhelm Gotfried Müller	1722		
Kandydat teologii Jacob Gallus	1723		
Gottfried Schulz	1728		
Jacob Schmidt z Torunia	1729		
		Lichotius z Passenheim, konrektor	
		Paul Loy z Kaschau na Węgrzech	
Johann Teopfil Steiner z Torunia	1739		
		Naath	1742
Andreas Matthesius	1750		
		Doblin, konrektor	1755
Müller	1762	Kleiner, konrektor	1762
Rozynski	1768		
		Mundelius	1772

Niekompletna lista rektorów i konrektorów szkoły ewangelickiej wg X. Froelicha budzi zastrzeżenia, czy faktycznie dotyczy ona wyznania ewangelickiego? Już na początku występuje niezgodność w datach. Lista zaczyna się od roku 1540, natomiast pierwszym pastorem w Grudziądzu wg tego badacza, Joachim Morlinus, odnotowany w 1552 r.⁶⁶ Tenże badacz sam odnotował, że przed 1552 rokiem nie było w Grudziądzu żadnego właściwego lutereckiego księdza. Oficjalnie luteranizm był wyznawany w Grudziądzu od 15 kwietnia 1569 r., kiedy to ewangelicy otrzymali od króla Zygmunta Augusta kościół p.w. Świętego Ducha⁶⁷. W tej sytuacji nie mogła 20 lat wcześniej powstać w mieście szkoła protestancka. Nawet w ludniejszym i bogatszym od Grudziądza Toruniu znane Gimnazjum Toruńskie powstało 28 lat później⁶⁸. Ponadto do śmierci w jednym roku 1548 królem Polski był Zygmunt Stary a biskupem chełmińskim do 1537 Jan Dantyszek, obaj nie byli zwolennikami luteranizmu. W liście do mieszczan grudziądzkich z 8 marca 1533 r. król udzielił im nagany ale i darował winę odstępstwa od wiary katolickiej⁶⁹. W świetle przedstawionych faktów nie było w Grudziądzu w 1540 roku optymalnych warunków do powstania szkoły ewangelickiej (protestanckiej) Jest to dowód chronologiczny przemawiający przeciw protestanckiemu rodowodowi szkoły.

⁶⁶ X. Froelich, *op. cit.*, s. 117.

⁶⁷ Ibidem, s. 111.

⁶⁸ J. Lechicka, *Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej (1386-1815)*, „Archiwum Dziejów Oświaty”, t. II, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1963, s. 5.

⁶⁹ Acta Tomicianiana, tomus quintus decimus, MCMLVII, list 126, s. 170

Na uwagę zasługuje również struktura szkoły, która była już w tym czasie anachronizmem, reliktem średniowiecznego uniwersytetu. Jej rektorami i konrektorami, jak w modelu włoskim byli studenci⁷⁰. X. Froelich ubolewał, że brakuje wiadomości o nauczycielach w przedziale czasowym 1585-1656. Jego uwadze umknął fakt, że początek tej cezury zbiega się z przekazaniem szkoły i kościoła przez kanoników miastu w 1584 r.⁷¹ W przypadku rektorów Erasmosa Goldbergera (1540) i Lasarysa Hohensee (1585) nie podał on tytułów. Można stąd wysunąć wniosek, iż wraz z przejściem szkoły przez miasto nastąpiła jej reforma ustrojowa, gdyż następni rektorzy są określanii jako studenci. Zapewne model paryski, funkcjonujący od czasów biskupa Chrystiana został zastąpiony modelem włoskim. Również rok zaniechania działalności szkoły (1772) zbiegł się z zajęciem Grudziądza przez protestanckie Prusy. W dalszym wykazie szkół już jej nie ma⁷². W zachowanym wykazie rektorów i konrektorów jest również uchwytyny aspekt międzynarodowy. W 1 poł. XVIII w. konrektorem był Paul Loy z Kaschau⁷³ na Węgrzech. Stanowisko rektora sprawował też przodek J. S. Bacha, który pobierał 130 florenów pensji, trzykrotne gratyfikacje w roku i pieniądze jarmarkowe, którymi dzielił się z kantorem i organistą⁷⁴. Przedstawiona struktura wykracza poza ramy szkółki parafialnej. S. Karbowski klasyfikując typ szkoły napisał m.in.: *Przy ocenianiu, czy szkoła kolegiacka jest wyższą, czy też parafialną, muszą rozstrzygać jedynie fakta. Gdy się da stwierdzić, że przy jakiejś szkole kolegiackiej wykłada się teologia, trzeba taką szkołę zaliczyć do wyższej*⁷⁵. Spis rektorów otwiera Erasmus Goldberger. W tym czasie na terenie ziemi chełmińskiej działał Hieronim Gürtler von Wildenberg, pochodzący ze Złotej Góry (Goldenberg)⁷⁶. Zapewne jest to ta sama osoba. W 1537 r. dr Hieronim Aurimonta-

⁷⁰ *Encyklopedia szkolna. Historia*, Warszawa 1993, s. 650: hasło: **uniwersytet**, najstarszy i podstawowy typ wielowydziałowej wyższej uczelni. Uniwersytety powstały w średniowieczu (XII w.) i obejmowały swą działalnością całość nauki; obecnie zakres nauk na poszczególnych uniwersytetach jest różny. Powstanie uniwersytetów wiązało się ściśle z rozwojem życia miejskiego. Początkowo wykształciły się dwa modele uniwersytetów:

1. model włoski, w którym uniwersytety były korporacjami, jak gdyby cechami studentów; studenci wybierali spośród siebie rektora, najmowali i opłacali profesorów;
2. model paryski, kolegialny, w którym profesorowie zamieszkiwali wspólnie w tzw. kolegiach, niekiedy z częścią studentów, a rektor był powoływany spośród profesorów.

⁷¹ Zob. X. Froelich, *op. cit.*, s. 125.

⁷² Zob. ibidem, s. 126-127.

⁷³ Kaschau – obecnie Koszyce.

⁷⁴ X. Froelich, *op. cit.*, s. 127.

⁷⁵ A. Karbowski, *Dzieje...* cz. 1, s. 144.

⁷⁶ J. Lechicka, *op. cit.*, s. 24, przyp. 4: H. G. v. Wildberg występował zwyczajem humanistów pod zlatynizowanymi formami swego nazwiska: Cingulatorius, Cingularius, Wildenbergius, Aurimontanus, Aurimontanus a Ferimontanis. Urodził się ok. 1465 r. w Złotej Górze, studiował w Kolonii. Do 1504 r. był nauczycielem w szkole chełmińskiej, skąd przeniósł się do rodzinnego miasta. Wraz z nim część uczniów podążyła do Złotej Góry. Dzięki nowej metodzie nauczania, wprowadzonej przez Aurimontanusa, szkoła złotogórska zyskała duży rozgłos. Już jako rektor tej szkoły uzyskuje Aurimontanus doktorat medycyny

nus zabiegał u biskupa Jana Dantyszka o powołanie gimnazjum w Chełmnie, pisząc do niego listy z Torunia⁷⁷. Ostatnim rektorem szkoły był wg X. Froelicha Rozynski.

B. Sprawa identyfikacji kościoła parafialnego

Kościół p.w. św. Mikołaja swoją architekturą wzbudzał zainteresowanie już w XVII w. u lustratora kanonika Strzesza⁷⁸. Jest to kościół typu klasztornego⁷⁹. Pierwotnie była to bazylika emporowa. Problem badawczy tkwi w tym, iż istnieje kościół klasztorny z czasów średniowiecza, a historiografia Grudziądza oparta na pracy X. Froelicha⁸⁰ nie odnotowała istnienia w tym mieście klasztoru męskiego w tamtym czasie. Również w przywileju lokacyjnym miasta z 1291 r. (lub 1290) nie ma informacji o uposażeniu parafii⁸¹. X. Froelich przeoczył wątek badawczy obecności zgromadzenia księży w Grudziądzu. Odnotował tylko, że takie zgromadzenie było⁸². Wskazał również na obecność w 1569 r. Augustianów w dokumentach grudziądzkich⁸³ ale nie wyciągnął z tego żadnych wniosków badawczych. W ślad za X. Froelichem znaczenie tego zgromadzenia spłycił również ks. J. Mańkowski⁸⁴. Badacze ci nie wyciągnęli wniosków z tytułatury proboszczów kościoła p.w. św. Mikołaja. Część z nich tytułowała się kanonikami chełmińskimi i archiprezbiterami chełmińskim a istniał archiprezbiteriat grudziądzki⁸⁵. Archiprezbiteriaty były odpowiednikami obecnych dekanatów w diecezjach⁸⁶. Wyjaśnienia wymaga fakt urzędowania archiprezbitera chełmińskiego w Grudziądzu. Jeszcze w 1533 r. kościołem

---

na uniwersytecie w Wittenberdze w 1512 r., trzy lata później spotykamy go na stanowisku fizyka miejskiego w Toruniu, gdzie przebywał do końca swego życia (ok. 1558 r.).

⁷⁷ Ibidem, s. 19.

⁷⁸ B. Czaplak (Ed.), *Visitationes episcopatus Culmensis Andrea Olszowski episcopo A. 1667-1772 factae*, Toruń 1902-1906, s. XXIV + 1036.

⁷⁹ M. Szajerk a, *Kolegiata p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu. Zmiany w bryle kościoła na przestrzeni wieków*. Praca napisana na Podyplomowych Studiach Polityki i Edukacji Regionalnej na seminarium dr Adama Wróbla, UMK Wydział Nauk Historycznych, Toruń 2002.

⁸⁰ X. Froelich, *op. cit.*

⁸¹ S. Reszkowski, *Lokacja i polokacyjne przemiany miasta Grudziądza*, „Rocznik Grudziądzki”, t. IX: 1985, s. 9: Brak jest w przywileju lokacyjnym z 1291 r., w porównaniu z przywilejem chełmińskim, a także innymi przywilejami miast ziemi chełmińskiej, postanowień dotyczących uposażenia parafii. Być może, i to jest wysoce prawdopodobne, kwestia ta uregulowana została wcześniej wydanym dokumentem i dlatego nie znalazła swego odbicia w interesującym nas przywileju.

⁸² X. Froelich, *op. cit.*, s. 125

⁸³ Ibidem, s. 111, przyp.++.

⁸⁴ J. Mańkowski, *Kościół św. Mikołaja – Fara*, [w:] *Kościół i klasztory grudziądzkie*, Grudziądz 1928, s. 28. Ks. J. Mańkowski zakwalifikował to zgromadzenie jako tzw. confraternitas sacerdotalis, którego głównym zadaniem była praca nad własnym uświęceniem i powiększenie chwały Bożej oraz troska o dobro bliźnich.

⁸⁵ Zob. A. Karbowiak, *Szkoły diecezji chełmińskiej...* s. 14.

⁸⁶ A. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 49, 50, hasła: **archiprebýter** i **archipresbyteratus**.

parafialnym był kościół św. Jerzego na Rybakach, poza murami miejskim⁸⁷. Posiadał on uprawnienia sędziowskie wobec grudziądzan, potwierdzone przez wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Konrada von Jungingena 25 lipca 1401 r.⁸⁸ Kościół ten uległ zniszczeniu w czasie powodzi 15 września 1618 r. Wówczas wylała Wisła⁸⁹. Można przyjąć, iż w czasie tej powodzi zniszczeniu uległa też część dokumentów. Istnienie parafii grudziądzkiej p. w. św. Jerzego wyjaśnia obecność kanoników chełmińskich jako proboszczów w kościele p. w. św. Mikołaja.

W historiografii wspomina się o istnieniu parafii św. Jerzego ale nie przywiązywano do tego faktu większej wagi⁹⁰. Imiennie te dwa kościoły są rozdzielone w dokumencie z 1524 r. Jest tam zapis o kościele św. Mikołaja i farze⁹¹. X. Froelich tego nie dostrzegł i stworzył kompilacyjną listę proboszczów kościoła p.w. św. Mikołaja, na której znaleźli się duchowni z kościoła p.w. św. Jerzego (archiprezbiterzy grudziądscy) i kościoła p.w. św. Mikołaja (kanonicy chełmińscy). Dla diecezji chełmińskiej źródła średniowieczne nie odnotowały istnienia kościoła kolegiackiego. Miał powstać w Wąbrzeźnie ale do realizacji fundacji nie doszło⁹². Biskupstwo misyjne w Prusach zostało podzielone w 1243 r. Grudziądz, będący po pomezkańskiej stronie został przyłączony do diecezji chełmińskiej 22 grudnia 1255 r. (lub wg innego odczytu 22 stycznia 1256). Bp Heidenryk przejmując miasto-klasztór biskupa Chrystiana nie potrzebował budować nowego kościoła kolegiackiego, gdyż istniał kościół p. w. św. Mikołaja⁹³.

⁸⁷ Zob. Akta Tomiciana..., s. 116, 120, 192.

⁸⁸ X. Froelich, *op. cit.*, s. 97.

⁸⁹ Ibidem, s. 117.

⁹⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. II, 1881, s. 866, hasło: **Grudziądz**, 2) Prepozytura św. Jerzego, ze szpitalem i cmentarzem, istniała dawno na Rybakach nad Wisłą, miewała od początku własnego proboszcza, następnie zapewne po onym pożarze miasta r. 1341, do fary przyłączona, roku 1569 przez króla Zygmunta Augusta lutrom odstąpiona, r. 1618 przez wezbraną Wisłę zerwana i zaniechana.

⁹¹ Ibidem, s. 108.

⁹² A. Wiśniewska, *Henryk – Heidenryk pierwszy biskup chełmiński*, Pelplin 1992, s. 56-57.

⁹³ Zob. M. Szajerka, *Pamięć i tradycja o Biskupie Chrystianie w Grudziądzu*, [w:] *Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne*, Grudziądz 1998, s. 75-90.

Lista proboszczów kościoła p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu

L.p.	Wg X. Froelicha z 1868 r.	Wg <i>Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego</i> ⁹⁴	Wg ks. J. Mańkowskiego z 1928 r.	Uwagi ⁹⁵
1.	Luteger, Lutheger, Lutker, 1307-20	Luteger, 1307	Luteger (Lutheger, Lutker) 1307-20	
2.	Peter, 1336	Piotr, 1336	Piotr, 1336	
3.	Nikolaus Frankenhaym, 1345	Mikołaj Frankenhayn, 1345	Mikołaj Frankenhayn, 1345	W 1374 r. prepozyt kapituły, od 1378 kanonik chełmiński, zm. po 15.06.1405 r.
4.	Herr Johannes, 1528	Pan Jan (Herr, dominus), 1528	Jan Herr, 1528	
5.	Paweł Andraw, 1533	Paweł Andraw, 1533	Paweł Andraw, 1533	
6.	Mateusz Stręcz, 1572	Maciej ze Stręczat, 1572	Maciej ze Stręczca, 1572	
7.	Jerzy Dombrowski, 1598	Jerzy Dąbrowski, 1598	Jerzy Dąbrowski, 1598	Kanonik chełmiński od 1600 r., z prepozytury grudziądzkiej zrezygnował 31.07.1604.
8.	Laurencius Dziński, 1606	Wawrzyniec Dziński, 1606	Wawrzyniec Dziński, 1606	
9.	Andrzej Szusnicious, 1619	Andrzej Szusnicious, 1619	Andrzej Szuśnicki 1619	
10.	Jan Kobylański	Jan Kobieliński	Jerzy Kobylański	
11.	Jerzy Dorpowski, 1624	Jerzy Dorpowski, 1624	Jerzy Dorpowski, 1624	Proboszcz grudziądzki w l. 1624-26, kanonik chełmiński od 1626. Pełnomocnitwo do objęcia biskupstwa otrzymał 4.02.1625.
12.	Aleq. Nicborowski	Aleksander Nieborowski	Aleksander Nieborowski	
13.	Heinrich a Ruthk Chelthowski (Selchowski) archiprezbiter, 1640	Henryk a Ruth Chelchowski, 1640	Henryk z Ruthk Chelchowski, archiprezbiter, 1640	

⁹⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. II: 1881, z. 23, s. 865-866 hasło **Grudziądz**. Artykuł sygnowany inicjałami KŚ.F.

⁹⁵ Uzupełnienie funkcji na podstawie artykułu ks. A. Mańkowskiego, *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”: 1927, t. XXXIII:1926, s. 1-109; idem, *Pralaci...* „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. XXXIV: 1927, s. 287-424.

M. Szajerka

14.	Jan Potrykowski, 1643-56	Jan Potrykowski, 1643	Jan Potrykowski, archipresbyter, 1643-56	h. Odrowąż, w l. 1640-42 instygator kurii biskupiej, 1641 notariusz apostolski
15.	Adalbert Pęski rezygnuje z powodu całkowitej dewastacji beneficjum i kościoła, 1660	Wojciech Peski, 1660	Wojciech Peski	
16.	Andrzej Więczkowic, 1662-72	Andrzej Więckowic, 1662	Andrzej Więckowic, konwertyta 1662-72	
17.	Jan Krześnior, dziekan, 1676-95	Jan Krześnior, 1676	Jan Krześnior, dziekan, 1676-95	
18.	Kazimierz Dąbrowski, 1696-1705	Kazimierz Dąbrowski, 1696	Kazimierz Dąbrowski, dziekan, 1696-1705	Opat oliwski w l. 1703-22
19.	Jan Kapusta, praepozytus (przełożony pleban)	Jan Kapusta, 1706	Jan Kapusta, proboszcz 1706-08	
20.		Jan Goltberger, 1709	Jan Goltberger, proboszcz, 1709	
21.	Fr. Klucznikowski, dziekan, 1709-18	Franciszek Klucznikowski, 1709	Franciszek Klucznikowski, dziekan 1709-18	
22.	Kazimierz Krüger, kanonik, 1718-49	Kazimierz Krüger, 1718	Kazimierz Krygier, kanonik, 1718-1740	Honorowy kanonik chełmiński od 1721, proboszcz grudziądzki 1718-50
23.	Franciszek Przeradzki, kanonik, 1755-1774	Franciszek Przeradzki, 1755	Franciszek Przeradzki, kanonik, 1755-1774	W 1747 r. objął vicuriatum fary grudziądzkiej, od 1750 proboszcz i kanonik chełm.
24.	Jan v. Gruzlewski, Dziekan, 1774-84	Jan von Gruzlewski, 1774	Józef Gruzlewski, dziekan, 1774-84	
25.	Jan Kattan, dziekan, 1787	Jan Kattan, 1787	Jan Kattan, dziekan, 1787	
26.	Antoni Pohlki, proboszcz, 1790	Antoni Pohlki, 1790	Antoni Pohlki, proboszcz, 1790	
27.	Gabriel Knobloch, praepozytus (przełożony, pleban), 1797- ¹⁶ / ₅ 1798	Gabryel Knobloch, 1797	Gabryel Knobloch proboszcz, 1797-98	
28.	J. Fr. Malewski, rektor szkoły i praep., 1799-1805	Jan F. Malewski, exjcz., 1799	J. F. Malewski, jezuita szkoły i proboszcz, 1799-1805	
29.	Hohensee, praep., 1806.	Hohensee, 1806	Hohensee, 1806	
30.	Fr. Sokolowski, 1809	Franciszek Sokolowski, 1809	Franciszek Sokolowski, proboszcz, 1809	

Szkola biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana

31.	Fr. Dietrch, kanonik, 1810-48	Franciszek Diettrich, 1810	Franciszek Diettrich, kanonik honorowy, 1810-48	
32	Jan Heller, 1848- ⁴ / ₂ 1866	Jan Heller, 1848	Jan Heller, proboszcz, 1848-66	
33.			Franciszek Wyczyński, proboszcz, 1866-71	
34.			Juljusz Blomin, dziekan 1871-83	
35.			Oton Kunert, kanonik honorowy, 1883-1919	
36.			Bernard Dembek, dziekan i prelat od 1919	

Z przedstawionego zestawienia proboszczów kościoła p.w. św. Mikołaja wynikają bardzo duże luki czasowe, które nie były przedmiotem badań. Największa jest w latach 1345-1528. Obejmuje ona ponad 200 lat. Te luki czasowe można wyjaśnić określeniem charakteru tego kościoła. Na przykładzie proboszcza Franciszka Przeradzkiego (1755-74) można określić status kościoła jako prebendy kanoników chełmińskich. F. Przeradzki objął probostwo grudziądzkie po swoim wuju kanoniku J. K. Krügerze 5.10.1750 r.⁹⁶ W czasach nowożytnych kościół p.w. św. Mikołaja był prepozyturą. Można jednak przyjąć, że w okresie średniowiecza był właściwym kościołem kolegialnym dla diecezji chełmińskiej. Kolegiata w Chełmnie została ustanowiona w 1519 r.⁹⁷ W 1700 r. kościół ten używał pieczęci z krzyżem lotaryńskim o podwójnym ramieniu⁹⁸.

W Lustracji starostwa grudziądzkiego z 1765 r. kościół ten określony został jako: Primo: kościół farski, Collationis Regiae, uprzywilejowany prawami dawnymi, którego jest proboszczem Wielmożny Jegomość Ksiądz Przeradzki, kanonik chełmiński, który się domaga, aby mu miasto zadość uczyniło i w prawach i w zwyczajach do tego kościoła należących. Cmentarz jest dokoła murowany, przy którym jest na rogu wikaria, budowana dla księży komendarzy i organisty, dalej stajnia murowana, potem rezydencja dla Jegomości Księdza Proboszcza, murowana przy niej brama na cmentarz, którą ludzie wchodzą do kościoła, od tej bramy karczemka do tegoż probostwa należąca, murowana⁹⁹.

⁹⁶ A. M a n k o w s k i, *Prałaci...*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. XXXIV: 1928, s. 341.

⁹⁷ *Diecezja Toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. IV, dekanat chełmiński, Toruń 1996, red. ks. S. Kardasz, s. 44.

⁹⁸ Pieczęć ta jest odcisnięta na dokumencie z 1700 r. dotyczącego sprawy wynajęcia kapeli na wesele spoza Grudziądza. Wyłączność na granie w Grudziądzu miała kapela z kościoła p.w. św. Mikołaja. Dokument znajduje się w zbiorach prywatnych. Odbitka w zbiorach Oddz. PTH w Grudziądzu

⁹⁹ *Lustracja Starostwa Grudziądzkiego w 1765 roku*, rkp. w Bibliotece Miejskiej w Grudziądzu, sygn. 4.710/W.

Określenie statusu kościoła p.w. św. Mikołaja posiada kluczowe znaczenie dla identyfikacji szkoły, gdyż analogicznie w Chełmnie dla utworzenia tam szkoły stworzono warunki prawne takie jak w Grudziądzu. W 1472 r. sprowadzono do Chełmna Braci Wspólnego Życia a w 1519 kościół farny p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny został ustanowiony kolegiatą. Wówczas przypuszczalnie kościół grudziądzki stał się prepozyturą kościoła kolegiackiego w Chełmnie. Seminarium duchowne powstało w Chełmnie dopiero w 1651 r.¹⁰⁰ Sprawa zależności kościoła od Chełmna jest kwestią otwartą, gdyż z lustracji kanonika Strzesza bardziej wynika status tego kościoła jako prepozytury kościoła kanoników katedralnych a nie Braci Wspólnego Życia w Chełmnie.

Prebenda kanoniczna w Grudziądzu w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej posiadała także pewne znaczenie polityczne. Chełmno było od 1505 r. miastem biskupim i jako takie nie uczestniczyło w obradach sejmików generalnych Prus Królewskich¹⁰¹. Jednak dzięki posiadaniu prepozytury w Grudziądzu taka możliwość istniała. Deputatem na Trybunał Koronny w 1702 r. był proboszcz grudziądzki Kazimierz Benedykt Dąbrowski¹⁰². W przedstawionym spisie proboszczów jest np. przerwa w l. 1607-18. w tym czasie kanonikiem chełmińskim był nieznany z imienia Olszowski (l. 1613-19), w 1618 r. deputat na Trybunał Koronny¹⁰³. Stąd też zapewne tak bardzo broniono lokalizacji obrad sejmików generalnych w Grudziądzu¹⁰⁴. Warto przyjrzeć się osobie pierwszego wymienionego proboszcza Lutegera. W tym czasie źródła odnotowują Ludgerusa, plebana kościoła p.w. św. Katarzyny w Gdańsku, kanclerza księcia Mściwoja II¹⁰⁵. Proboszczowie kościoła p.w. św. Katarzyny pełnili rolę oficjałów, spełniających funkcje sądowe¹⁰⁶. Biorąc pod uwagę znaczne posiadłości komturstwa grudziądzkiego po drugiej stronie Wisły nie można wykluczyć, że jest to ta sama osoba.

Bardzo cennych informacji co do pozycji kościoła p.w. św. Mikołaja dostarcza lustracja kanonika J. L. Strzesza z 1667 r.¹⁰⁷ Obok przedstawienia rozległego majątku kościoła zawarte są tam wiadomości z życia duchowego grudziądzan. Zapis o

¹⁰⁰ Zob. *Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej*, s. XI-XIII, 23.

¹⁰¹ *Diecezja Toruńska...* s. 12.

¹⁰² A. M a ń k o w s k i, *Prałaci...*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. XXXIII: 1926, s. 27-28.

¹⁰³ A. M a ń k o w s k i, *Prałaci...*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. XXXIV: 1927, s. 318.

¹⁰⁴ Zob. J. G e r l a c h, *Grudziądz miejscem obrad Sejmiku Generalnego Prus Królewskich (1454-1772)*, „Rocznik Grudziądzki”, t. III, 1963, s. 20-21.

¹⁰⁵ S. K u j o t, *Dzieje Prus Królewskich*, cz. 1 do roku 1309, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, r. XXI, s. 980.

¹⁰⁶ W. S z u l i s t, *Przeszłość obecnych obszarów diecezji pelplińskiej do 1772 r.*, t. I, Pelplin 2000, s. 31.

¹⁰⁷ *Visitationes episcopatus Culmensis Andrea Olszowski episkopo A. 1667-1672 factae*, s. XXIV + 1036, wyd. B. Czaplą, Toruń 1902-06. Fragment dotyczący Grudziądza na j. polski przetłumaczyła H. Ludwińska dla potrzeb Oddz. PTH w Grudziądzu. Tekst przekładu został opublikowany w 1997 r.: J. L. S t r z e s z, *Lustracja dekanatu grudziądzkiego*. Słowo wstępne M. Szajerka, „Gazeta Grudziądzka”, nr 44, 45, 46, 47, 48, 50, 52, rok 1997, s. 4.

adorowaniu ołtarza św. Anny przez nauczycieli świadczy o istnieniu korporacji (cechu nauczycieli). J. L. Strzesz nazywał ją „Bractwem św. Anny”

Nauczyciele ziemi chełmińskiej razem wystąpili z supliką do króla Zygmunta Augusta na sejmiku pruskim w Grudziądzu 3.10.1554 r. przeciwko zwolnieniu rektora szkoły w Chełmnie – Jana Hoppe przez biskupa chełmińskiego – Jana Lubodzieskiego¹⁰⁸. Od strony prawnej nauczyciele zapewne reprezentowali środowisko grudziądzkie, gdyż Chełmno na prawach miasta prywatnego nie mogło brać udziału w sejmikach generalnych.

Kolejna cenna informacja podana przez J. L. Strzesza, przy charakterystycznej wielowiekowej stabilności prawa feudalnego, to zapis, iż dawną plebanię kościoła p.w. św. Mikołaja za zgodą Stolicy Apostolskiej przekazano w 1651 r. za odszkodowaniem Jezuitom na potrzeby kolegium. O sprawie nabycia gruntu od klasztoru przez Jezuitów napisał również X. Froelich¹⁰⁹.

Sprawy tego kościoła były też rozpatrywane na sejmach walnych. Król Zygmunt August dokumentem wystawionym w Piotrkowie odnowił fundację tego kościoła¹¹⁰. Lustrator nie podał jednak daty rocznej wystawienia tego dokumentu. Poziom, na jakim załatwiane były sprawy kościoła, w literaturze przedmiotu uznawanego za zwykłą parafię wskazuje, że w przypadku Grudziądza bardzo zaniżona była płaszczyzna badań.

Oprócz źródeł pisanych obecność klasztoru potwierdza źródło ikonograficzne – miedzioryt z 1694 r. przedstawiający oblężenie Grudziądza przez Szwedów w 1656 r. Na miedziorycie tym w legendzie pod numerem 2 jest zaznaczona *Porta Zellia* (Brama Klasztorna) w miejscu zbudowanego na przełomie XVII/XVIII w. kościoła jezuickiego¹¹¹.

C. Lokalizacja kompleksu szkolnego na terenie miasta

Przy porównaniu do innych miast (np. Chełmna, Elbląga, Torunia) Grudziądz nie posiadał centralnie położonego rynku, o czym już wcześniej w tym artykule napisałem. Miejsce właściwego ratusza z salą sędziowską zajmował czteroskrzydłowy kompleks budynków. Z planu sporządzonego w 1772 r. (zob. rys. 1, 2, 3)¹¹² wynika, iż najmniej powierzchni zajmowały pomieszczenia bezpośrednio związane z funkcjonowaniem miasta kupieckiego; ławy mięsne i chlebowe, waga miejska. Największą powierzchnię zajmowały szkoła, kościół, mieszkania rektora, organisty, browar. Brak rynku w tym miejscu w okresie średniowiecza potwierdzają najstarsze kamienice przy Rynku, których fronty nie były od jego strony, np. kamienica „Pod Łabędziem” (nr 20)¹¹³ lub też piwnica kamienicy przy ul. Wieżowej 2, w średniowieczu będąca parterem. W piwnicy tej nie ma okien od strony rynku.

---

¹⁰⁸ J. Lechicka, *op. cit.* s. 20.

¹⁰⁹ X. Froelich, *op. cit.*, s. 121.

¹¹⁰ Zob. przyp. 107.

¹¹¹ Zob. J. Drozdowska [opr.], *Grudziądz. Widoki miasta*, Grudziądz 2001, widok 3.; *Atlas historyczny miast polskich. Grudziądz*, plan 4.

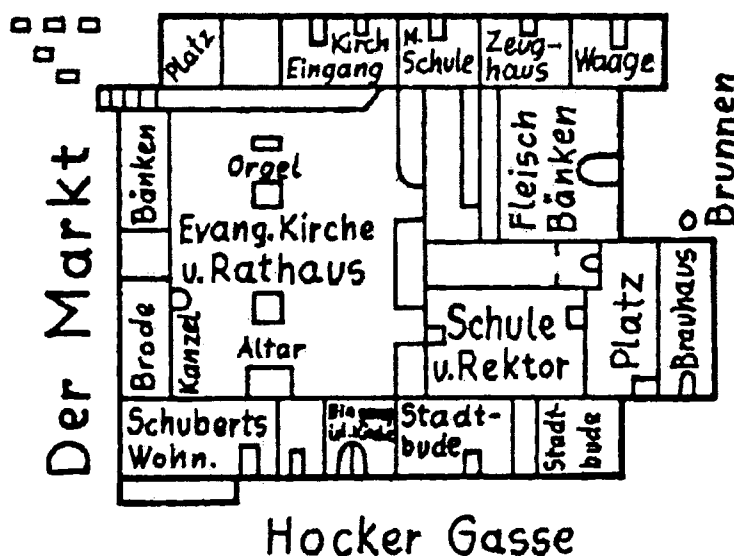
¹¹² *Atlas historyczny...* plan 8.

¹¹³ Rysunek inwentaryzacyjny elewacji tylnej kamienicy Rynek 20 z 1967 r. wg Cz. Opałki, w zbiorach Oddz. PTH w Grudziądzu.

Dla badań nad szkołą w środku miasta cenny jest opis X. Froelicha o odbudowie gmachu ratusza w l. 1660-98. W opisie tym jest informacja, że budynek odbudowywano przez prawie 40 lat nie tylko siłami miasta ale też poprzez kolekty, zbierane poza granicami miasta¹¹⁴. Mamy tu przejrzystą formę utrzymania od wieków Kościoła. Istnieje również sprzeczność między opisem X. Froelicha co do powierzchni zajmowanej przez szkołę. Szkoła nie była przybudówką ale wraz z całą swoją infrastrukturą zajmowała prawie cały parter.

Przy porównaniu z pracą W. Kocha¹¹⁵ Grudziądz wyłonił się jako miastoklasztor¹¹⁶, miasto kolegiackie a nie otwarte, o charakterze kupieckim.

Rys. 1. Kadr z dwudziestowiecznej kopii planu miasta z 1772 r. z współczesną transkrypcją¹¹⁷. Zagospodarowanie obecnego Rynku w XVIII w.

¹¹⁴ Zob. X. Froelich, *op. cit.* s. 141.

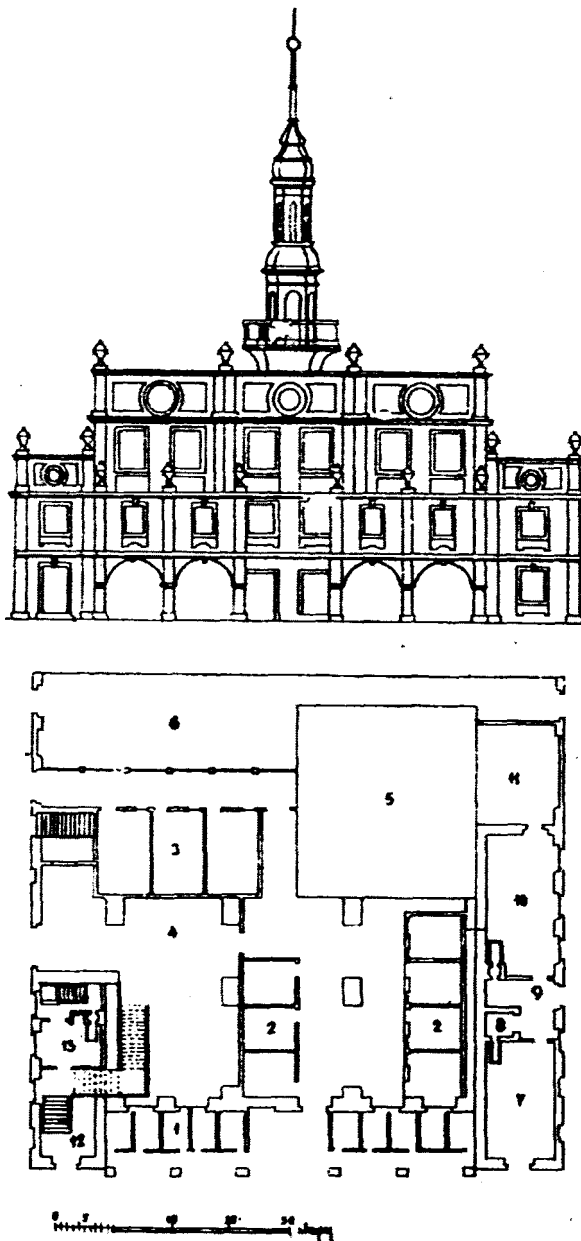
¹¹⁵ W. Koch, *op. cit.*, s. 393-401; zob. też M. Szajerka, *Plany Grudziądza i Warszawy*, „Spotkania z Zabytkami”, nr 2, 2000, s. 10-13.

¹¹⁶ Zob. K. Zielińska-Melkowska, *Biskup Chrystian – postać i dzieło*, [w:] *Grudziądz miastem Chrystiana*, Grudziądz 2002, s. 18: Ważny wątek Chrystianowy występuje w mojej książce Lokacja Grudziądza w 1291 roku, gdzie jak sądzę udowodniłam tezę o istnieniu wcześniejszego miasta w Grudziądzu (dziś napisałabym miasta-klasztora) – które łączę z postacią pierwszego biskupa Prus Chrystiana – niż lokowane dopiero w 1291 r. przez Krzyżaków na prawie chełmińskim.

¹¹⁷ G. Meißner, H. J. Schuch, *Die Stadt und der Landkreis Graudenz Aus... Heimatkreise Graudenz/Westpreussen* 1976, s. 45.

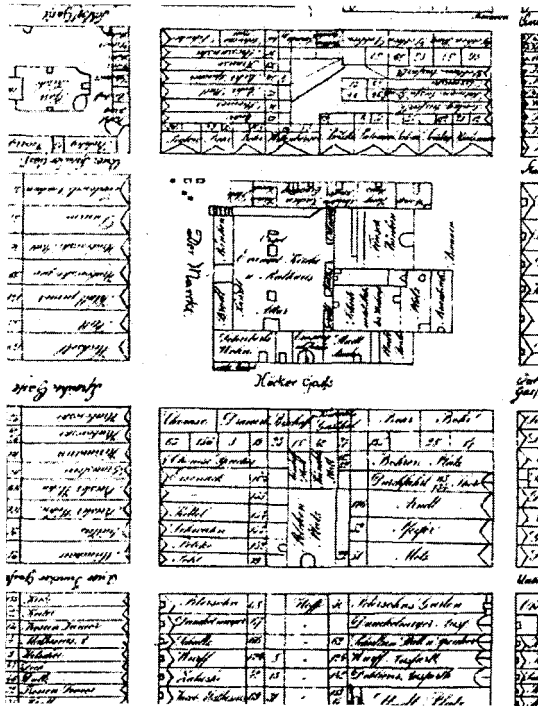
Rys. 2. Fasada i rzut przyziemia ratusza grudziądzkiego, rozebranego w połowie XIX w. Stan z lat 1784-87¹¹⁸.

Objaśnienia: 1. Ławy chlebowe; 2. ławy; 3. Jatki; 4. Waga miejska; 5. Szkoła; 6. Podwórze wicerektora; 7. Izba; 8. Kuchnia; 9. Sień; 10 Izba szkolna; 11. Podwórze rektora; 12. Wejście do ratusza; 13. Mieszkanie zakrystianina.

¹¹⁸ J. Frycz, *op. cit.*, s. 47.

Rys. 3. Plan miasta z 1772 r.¹¹⁹

¹¹⁹ *Atlas historyczny miast polskich*, plan 8. Plan ten publikowali także: J. F r y c z, *op. cit.* s. 38; W. S i e r a d z a n, *Atlas historyczny miasta Grudziądza. Perspektywy publikacji*, „Rocznik Grudziądzki”, t. XII, 1996, po s. 238 wklejka – Plan miasta Grudziądza z zaznaczonymi działkami i ich właścicielami z r. 1772.

D. Kwestia datacji obiektów szkolnych

W artykule wprowadzającym do szerszego obiegu naukowego zagadnienia o istnieniu w Grudziądzu szkoły wyższej w okresie średniowiecza nie można pominąć datacji obiektów szkolnych. Ta sprawa jest bardzo trudna, gdyż one już nie istnieją. Zostały rozebrane w połowie XIX w.

Grudziądz, mimo swego bogactwa w zabytki architektury nie cieszy się zainteresowaniem archeologów. W ostatniej dekadzie XX w. miasto przypominało wielki plac budowy, wymieniono nawierzchnię ulic i chodniki w obrębie starego miasta, w tym na Rynku, a nie przeprowadzono planowych badań archeologicznych. Bez badań archeologicznych przeprowadzono roboty budowlane przy Bramie Wodnej i na Górze Zamkowej, połączone z głębokimi wykopami ziemnymi.

Mimo tego niekorzystnego stanu badań archeologicznych możliwe jest zbadanie wieku obiektów szkolnych na bazie analogii z zachowanymi obiektami sąsiednimi. W literaturze przedmiotu do tej pory utrzymuje się pogląd, że z wyjątkiem obiektów sakralnych, zamku, murów obronnych w Grudziądzu do XVI w. była zabudowa drewniana¹²⁰.

Dla datacji obiektów szkolnych istotne są kamienice przy Rynku 20, wg *Katalogu* z przełomu XVI/XVII w.¹²¹ W piwnicy tej kamienicy, znajduje się wnęka, obecnie pod chodnikiem, z ceglana ławką i zamurowanym oknem po stronie wschodniej. Kamienica jest usytuowana w pierzei północnej Rynku. Jej natomiast pierwotna fasada frontowa jest obecnie od podwórza.

Kolejnym dowodem jest odkrycie w piwnicy kamienicy przy ul. Wieżowej 2, usytuowanej w północno-wschodnim narożniku Rynku ściany kamienno-ceglanej, o grubości około 2 m, wykonanej w wątku wendyjskim z dwiema blendami o cechach romańsko-gotyckich.

Ponownego zbadania wymagają także piwnice kamienic przy ul. Kościelnej 5,7, zakwalifikowane jako pochodzące z XVIII w.¹²² Kamienice te należały pierwotnie do kompleksu zabudowy kościoła p.w. św. Mikołaja. W piwnicy kamienicy nr 7 zachowały się zamurowane okna o cechach średniowiecznych.

Biorąc pod uwagę czas rozplanowania Grudziądza, XIII w., kompleks szkolny musiał powstać w tym samym czasie. Tym samym wyprzedzał on obiekty tego typu w Oxford, New College, założone w 1379 r. Obiekty w Oxfordzie uznawane są w literaturze przedmiotu jako pierwsze jednolicie zaprojektowane kolegium¹²³. W tej sytuacji biskup Chrystian wyłonił się jako pionier nowoczesnego szkolnictwa. Zapewne budowa tego typu kompleksu potrzebna była jemu do ulokowania młodzieży pruskiej. U Prusów było dzieciobójstwo. Biskup Chrystian wykupywał dzieci skazane na śmierć¹²⁴.

---

¹²⁰ J. F r y c z, *op. cit.*, s. 37-39; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XI, 1974, z. 7, s. 26.

¹²¹ *Katalog...* s. 27.

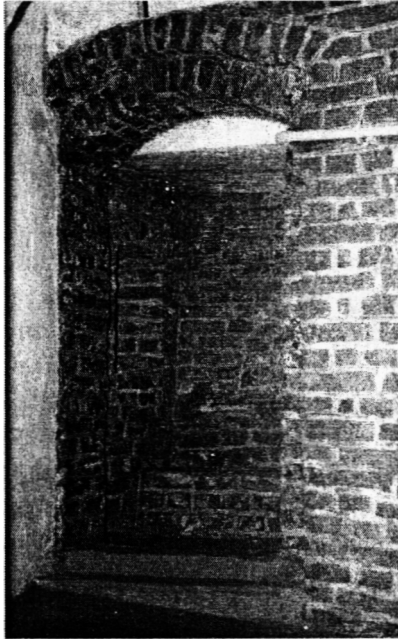
¹²² *Katalog...* s. 48-49.

¹²³ Zob. W. K o c h, *op. cit.*, s. 358.

¹²⁴ Zob. Ł. O k u l i c z - K o z a r y n, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997, s. 316-317.

Zdj. 1. Wnęka w piwnicy kamienicy przy Rynku 20.
Poziom posadzki 3 m poniżej obecnego poziomu Rynku. Fot. M. Szajerka.

Zdj. 2. Blenda okienna w kamienicy przy ul. Wieżowej 2. Fot. M. Szajerka.

Zdj. 3. Zamurowane okno w piwnicy kamienicy przy ul. Kościelnej 7.

Fot. M. Szajerka

Ponownego zbadania wymagają także piwnice kamienic przy ul. Kościelnej 5,7, zakwalifikowane jako pochodzące z XVIII w.¹²⁵ Kamienice te należały pierwotnie do kompleksu zabudowy kościoła p.w. św. Mikołaja. W piwnicy kamienicy nr 7 zachowały się zamurowane okna o cechach średniowiecznych.

Biorąc pod uwagę czas rozplanowania Grudziądza, XIII w., kompleks szkolny musiał powstać w tym samym czasie. Tym samym wyprzedzał on obiekty tego typu w Oxford, New College, założone w 1379 r. Obiekty w Oxfordzie uznawane są w literaturze przedmiotu jako pierwsze jednolicie zaprojektowane kolegium¹²⁶. W tej sytuacji biskup Chrystian wyłonił się jako pionier nowoczesnego szkolnictwa. Zapewne budowa tego typu kompleksu potrzebna była jemu do ulokowania młodzieży pruskiej. U Prusów było dzieciobójstwo. Biskup Chrystian wykupywał dzieci skazane na śmierć¹²⁷.

E. Sprawa identyfikacji obecności klasztoru męskiego w Grudziądzu od czasów średniowiecza

Problem ten był już poruszony w tym artykule ale nie wypunktowany. Badaczy zastanawiał fakt, dlaczego Grudziądz był pod względem terytorialnym jednym z

---

¹²⁵ *Katalog...* s. 48-49.

¹²⁶ Zob. W. K o c h, *op. cit.*, s. 358.

¹²⁷ Zob. Ł. O k u l i c z - K o z a r y n, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997, s. 316-317.

najmniejszych miast ziemi chełmińskiej. Mniejszym od Łasina czy też Radzyna Chełmińskiego. W ślad za X. Froelichem przyjęta została hipoteza, że miał to być pierwotnie większy ośrodek handlowy, który jednak przegrał z Toruniem, Chełmem, Elblągiem¹²⁸. W tych dociekaniach jednak pominięto fakt, że w Grudziądzu władza zwierzchnia była podzielona. Byli Krzyżacy, do których należał tylko zamek wysoki (główny) bez przedzamcza ale był i drugi właściciel. Taki stan prawny odziedziczył król Kazimierz Jagiellończyk¹²⁹. W czasach I Rzeczypospolitej Grudziądz posiadał status miasta królewskiego ale też i było tu równocześnie starostwo niegrodowe. Dla czasów średniowiecza interesujący jest przypadek prawny, gdzie w sporze granicznym z 1366 r. między mieszczanami grudziądzkimi a komturem Pokrzywna rozjemcą był komtur grudziądzki¹³⁰. Przy pełnej jurysdykcji krzyżackiej nad miastem komtur ten powinien być stroną w sporze a nie rozjemcą. Również Grudziądz nie brał udziału w bitwie pod Grunwaldem ze swoim herbem biskupim. Te fakty pozwalają szukać właściciela miasta w kręgach kościelnych.

Augustianie z nazwy wymieniani są w Grudziądzu w 1569 r.¹³¹, 1765 r.¹³². Częściej używane jest w historiografii Grudziądza określenie *zgromadzenie księży*¹³³. Papież Grzegorz X (1272-76) ustanowił opiekunem (konserwatorem) klasztoru Augustianów w Swornigaciach biskupa chełmińskiego a od 1428 r. prepozyt katedralny chełmiński był kuratorem klasztoru cysterskiego w Oliwie¹³⁴. Klasztor augustiański w Swornigaciach od 1303 r. wszedł w skład uposażenia klasztoru cysterskiego w Oliwie¹³⁵. Te powiązania prawne tłumaczą, dlaczego Kazimierz Dąbrowski, w l. 1696-1705 proboszcz kościoła p.w. św. Mikołaja w Grudziądzu, w 1703 r. został opatem oliwskim, będąc jeszcze dwa lata proboszczem w Grudziądzu.

W historiografii życia zakonnego w Grudziądzu jest jeszcze jeden zakon, o którym praktycznie niewiele wiadomo. Jest nim zakon Reformatorów, który pojawił się w Grudziądzu w 1749 r. Zakon ten istniał w Grudziądzu do kasacji w 1801 r.¹³⁶ Brakuje źródeł na określenie skąd przyszli ci zakonnicy do Grudziądza. Istnieje jednak ich nikły związek z klasztorami w Swornigaciach i Oliwie. W 1801 r., roku ka-

¹²⁸ Zob. M. Biskup, *op. cit.* s. 13.

¹²⁹ Zob. X. Froelich, *op. cit.*, s. 92-93. W przywileju o łaźni miejskiej z 1472 r. król zaznaczył, że osobiście nabył połowę zamku.

¹³⁰ Zob. X. Froelich, *op. cit.*, s. 18.

¹³¹ Ibidem, s. 111.

¹³² Lustracja starostwa grudziądzkiego z 1765 r.

¹³³ J. Mańkowski, *op. cit.*, s. 28.

¹³⁴ ks. A. Mańkowski, *Constitutiones synodales necnon Ordinationes Diocesis Culmensis*. Pars I: saec. XV usque ad XVII, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, Fontes XXIV, 1929, s. 154, przypis 1.

¹³⁵ D. Dekkański, L. Wetesko, *Oliwa*, [w:] „Monasticon Cisterciense Poloniae”, t. II, s. 271. W opracowaniu dotyczącym klasztoru oliwskiego autorzy artykułu nie wspominają się o wskazanej tu zależności prawnej od biskupa chełmińskiego.

¹³⁶ Zob. X. Froelich, *op. cit.*, s. 125; E. Sowiński, *Kościół i klasztor Reformatorów w Grudziądzu*, [w:] *Kościół i klasztory grudziądzkie*, Grudziądz 1928, s. 48-52. Artykuł E. Sowińskiego jest polskim streszczeniem opracowania X. Froelicha.

sacji klasztoru Reformatów w Grudziądzu, konserwatorem klasztorów w Swornigaciach i Oliwie był Aleksander Jackowski z zakonu Reformatów w Grudziądzu.

Przypuszczam, że Reformaci w Grudziądzu wyłonili się z wcześniejszego tu zakonu, dlatego są o nich tak niktłe źródła pisane. Stąd też zachowana została ciągłość zależności prawnych między poszczególnymi klasztorami, sięgająca czasów średniowiecza. Powiązania Grudziądza z cystersami oliwskimi znalazły swoje odbicie także w wyposażeniu kościoła p.w. św. Mikołaja. Mimo wielu zniszczeń zachowały się tu obrazy Hermana Hana z I poł. XVII w.¹³⁷, malarza pracującego głównie dla Cystersów.

Warto również zaznaczyć, że kapituła katedralna chełmińska też początkowo za czasów biskupa Heidenryka posiadała regułę augustiańską. Zmiany reguły na krzyżacką dokonano w 1274 r.¹³⁸.

F. Sprawa powiązań między szkołą kolegiacką w Grudziądzu a losami Akademii Chełmińskiej

Kwestia ta będzie niewątpliwie przedmiotem dalszych badań, gdyż już samo odnalezienie szkoły kolegiackiej w Grudziądzu od XIII w. jest znaczącym wydarzeniem naukowym. Już jednak zestawienie znanych faktów odnośnie szkoły w Grudziądzu i Akademii Chełmińskiej wskazuje, że się one uzupełniają. Początek istnienia Akademii Chełmińskiej wyznaczyła bulla papieża Urbana VI z 9 lutego 1386 r.¹³⁹. Badacze uważają jednak, że inicjatywa ta z różnych powodów, w tym ekonomicznych upadła. Ponownie sprawa szkoły w Chełmnie wyłoniła się w 2 połowie XV w i na początku XVI w. Czy faktycznie nie doszło do powstania Akademii Chełmińskiej? Sądzę, iż odpowiedzi należy szukać w strukturach własności zarówno w Chełmnie jak i w Grudziądzu. W tym przypadku pomocny jest *Atlas Historyczny miast Polskich*¹⁴⁰.

Chełmno podzielone było na cztery kwartały: Kwartał Większy, Kwartał Mniejszy, Kwartał Franciszkański, Kwartał Dominikański. Z tych czterech kwartałów wydzielony został jeszcze piąty zajmowany przez Rynek, na którym były ratusz, dom kupiecki, ławy i basen¹⁴¹. w pewnym stopniu był to kwartał neutralny, gdzie najważniejszym elementem był basen, do którego był swobodny dostęp z czterech kwartałów. O kwartałach tych napisał w rysie historycznym Z. H. Nowak¹⁴². Nie było więc w Chełmnie warunków ekonomicznych do egzystencji szkoły. Ten brak podstaw ekonomicznych jest widoczny w źródłach pisanych dotyczących Akademii Chełmińskiej¹⁴³. Dlatego tak istotne było utrzymanie przez Chełmno enklawy grudziądzkiej, gdzie kościół p. w. św. Mikołaja był od 1519 r. zapewne prepozyturą

---

¹³⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, z. 7, powiat grudziądzki, Warszawa 1974, s. 11.

¹³⁸ A. Wiśniewska, *Henryk – Heidenryk pierwszy biskup chełmiński*, Pelplin 1992, s. 59.

¹³⁹ *Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej*, s. 9.

¹⁴⁰ *Atlas historyczny miast polskich*, t. 1, z. 3, Chełmno, oprac. hist.: Z. H. Nowak, oprac. kartograf.: Z. Kozieł, Toruń 1999.

¹⁴¹ *Ibidem*, plan 2, Chełmno. Rozwój przestrzenny miasta, XIII-XX w.

¹⁴² Z. H. Nowak, *Chełmno. Historia i rozwój przestrzenny*, [w:] *Atlas...* s. 7.

¹⁴³ *Zob. Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej*, s. IX-XII.

kolegiaty chełmińskiej, bardziej jednak katedry w Chełmży (kanoników katedralnych)¹⁴⁴. W przypadku kościoła w Grudziądzu nie było takich problemów gospodarczych jak w Chełmnie, gdyż tu formy własności zostały już zapewne określone w czasach biskupa Chrystiana w I połowie XIII w. Ponadto właśnie do Grudziądza zwożono dziesięciny z całej diecezji. Enklawa grudziądzka pozwalała na realizację paragrafu 4 przywileju chełmińskiego z 1251 r. o stołecznej roli Chełmna i jego uprawnieniach apelacyjnych¹⁴⁵. W czasach krzyżackich właśnie w Grudziądzu sądzeni byli w 1411 r. wielki szafarz Zakonu i chorąży ziemi chełmińskiej Mikołaj z Ryńska, obarczony przez Krzyżaków odpowiedzialnością za klęskę grunwaldzką¹⁴⁶.

W latach 1405-1408 w Chełmnie było *studium particulare* bez teologii¹⁴⁷. Połączenie organizacyjne szkoły w Chełmnie i kolegiackiej w Grudziądzu wyraźnie wskazuje, iż fundacja Akademii Chełmińskiej w 1386 r. nie była tylko niezrealizowanym zamysłem. W przypadku diecezji chełmińskiej nie jest to jedyny dezinformacyjny zapis. Diecezja nazywała się chełmińską ale katedra była w Chełmży, biskup rezydował w Lubawie a kolegiata w diecezji utworzonej w 1243 r., w Chełmnie ustanowiona została dopiero w 1519 r. W tej sytuacji uważam, iż w świetle przedstawionych wywodów istnieje związek między, w historiografii uznaną za niezrealizowaną fundacją, Akademii Chełmińskiej z 1386 r. a szkołą kolegiacką w Grudziądzu.

W 1963 r. J. Lechicka we wstępie do swojej pracy napisała: „Wiedza o historii Akademii Chełmińskiej to do tej pory prawie przysłowiowa czysta karta w dziejach kultury polskiej na Pomorzu. Może zebrane w tomie niniejszym najważniejsze źródła pozwolą na wypełnienie owej luki i szczegółowe opracowanie całości dziejów tej niezwyklej placówki. Dotychczasowy stan badań nad nią ogranicza się do niewielu tylko kwestii”¹⁴⁸. Można przyjąć, że odnalezienie szkoły w Grudziądzu z wyższym programem nauczania niewątpliwie wzbogaci wiedzę o Akademii Chełmińskiej i zmieni pogląd na jej temat oraz wyjaśnia obecność wykształconych w średniowieczu biskupów sambijskich, pomezkańskich i warmińskich pruskiego pochodzenia. Szkoła ta niewątpliwie stała na straży zachowania *indigenum pruskiego*. Pozycja szkoły w Grudziądzu była do tego stopnia wysoka, że w XVII-XVIII w. niektórzy jej rektorzy byli burmistrzami miasta i notariuszami miejskimi¹⁴⁹.

IV. Podsumowanie

W wyniku przeprowadzonej kwerendy źródłowej odnaleziona została szkoła

¹⁴⁴ Jak wynika z przedstawionego wykazu proboszczów ten status był utrzymany do rozbiórów Polski.

¹⁴⁵ Zob. K. Zielińska-Melkowska, *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, Toruń 1986, s. 39, § 4 przywileju lokacyjnego.

¹⁴⁶ M. Bartkowiak, *Towarzystwo Jaszczurcze w latach 1397-1437*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. LI, 1948, z. 2, s. 33.

¹⁴⁷ *Źródła do dziejów Akademii Chełmińskiej*, s. X.

¹⁴⁸ J. Lechicka, *op. cit.*, s. V.

¹⁴⁹ Zob. X. Froelich, *op. cit.*, s. 133.

kolegiacka diecezji chełmińskiej, założona w 1218 r. przez biskupa misyjnego Prus św. Chrystiana. Projekt architektoniczny tej szkoły wyprzedził model oxfordzki z 1379 r. o półtora wieku. Inicjatywa powołania tej szkoły została uprawomocniona trzema kolejnymi bullami papieża Honoriusza III¹⁵⁰. Szkoła ta samodzielnie funkcjonowała do czasu utworzenia kolegiaty w Chełmnie w 1519 r. Znikła razem z likwidacją kolegiaty chełmińskiej w 1772 r. Istnieją udokumentowane ślady istnienia w Grudziądzu prepozytury kościoła kanoników katedralnych w XVII w. Można przyjąć, że w latach 1519-1772 kościół p.w. św. Mikołaja był prepozyturą kolegiaty kanoników chełmińskich. Do 1519 r. była tu kolegiata diecezji chełmińskiej.

Rzut poziomy kościoła z wielobocznie zamkniętym prezbiterium wskazuje, że jego budowa została rozpoczęta wg planów cysterskich. Kościoły Augustianów posiadały prezbiteria zakończone prostokątnie.

Na podstawie zachowanej w źródłach struktury organizacyjnej z XVI-XVII w. można odtworzyć jej charakter średniowieczny jako szkoły wyższej kolegiackiej i nadać jej umowne miano Collegium Augustianum, z uwagi na potwierdzoną źródłowo obecność kanoników regularnych w Grudziądzu.

W trakcie tej kwerendy zaistniała zbieżność wydarzeń między Akademią Chełmińską a Collegium Augustianum. Mogło ono stanowić podbudowę dla Akademii Chełmińskiej, fundowanej w 1386 r. podobnie jak się to stało ze szkołą Panny Marii w Krakowie, która stanowiła podbudowę dla Akademii Krakowskiej.

Ze struktury form własności w Grudziądzu wynika, że teren zajmowany przez kościół p.w. św. Mikołaja i jego nieruchomości na terenie miasta należały do kanoników chełmińskich. W tej sytuacji prawnej operowanie określeniem Akademia Chełmińska z lokacją w Grudziądzu jest uzasadnione, gdyż odnośnie wydzielonego obszaru decyzje zapadały *in oppido Culmensi*, zgodnie z aktem erekcyjnym Akademii Chełmińskiej z 1386 r.¹⁵¹

Jednym z postulatów badawczych jest sporządzenie biogramów rektorów i proboszczów w Grudziądzu.

Odkrycie znaczących śladów istnienia w Grudziądzu od czasów średniowiecza szkoły wyższej pociąga za sobą konieczność weryfikacji potocznego obrazu szkolnictwa wyższego w Polsce w okresie średniowiecza, gdzie na mapie uniwersytetów ukazywane są tylko Akademia Krakowska (1364 r.) oraz uznana za niezrealizowaną Akademia Chełmińska (1386/1387). W przeciwieństwie do Polski w literaturze zachodniej skrupulatnie odnotowano wszystkie szkoły realizujące program szkoły wyższej. Zbyt słabo upowszechniono dorobek badawczy A. Karbowiaka, który ustalił, że wyższe kolegia przed 1363 r. były w: Dobrym Mieście, Głogowie, Kali-

---

¹⁵⁰ J. K o n i e c z n y, K. S z y m a ń s k i, *op. cit.*, s. 9: W pracy misyjnej zasłużył się zakonnik cysterski Chrystian. Już w 1218 r. jako biskup pruski myślał on o założeniu szkoły i zawiadomił papieża Honoriusza III, że ma zamiar stworzyć szkołę dla młodzieży spośród nawróconych Prusów. Papież zabiegi te poparł, a w wydanych kolejno trzech bullach upominał świat chrześcijański, by przyjąć biskupowi Chrystianowi z należytą pomocą. Zachęcał też między innymi wiernych do składania ofiar na założenie szkoły dla chłopców pruskiego pochodzenia.

¹⁵¹ Zob. J. L e c h i c k a, *op. cit.* s. 9.

szu, Kielcach, Kołobrzegu, Kruszwicy, Łęczycy, Opatowie, Sandomierzu, Skalmierzu, Stobnicy, Szczecinie, Wiślicy, Wrocławiu.

Badacze nie dostrzegając w całości znaczenia badań A. Karbowiaka z przełomu XIX/XX na papierze wysyłali Polaków na studia zagraniczne, np. do Paryża, chociaż nie było na to dowodów. Przykładem tego jest obraz oświaty średniowiecznej przedstawiony w *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. I. Na obszarze obecnej Polski razem z Grudziądzem było udokumentowanych źródłowo 15 szkół wyższych oraz szkoła Panny Marii w Krakowie jako 16, stanowiąca bazę dla powstania Akademii Krakowskiej. W średniowieczu wątpliwy jest fakt by jakaś szkoła, tym bardziej w mieście stołecznym, bez zezwolenia papieskiego odważyłaby się wykładać teologię i nie narazić się na oskarżenie o herezję. W Krakowie teologię wykładano. W sprawie żaków krakowskich stanowisko jako ich opiekun zajął w 1267 r. papież Grzegorz IX. Wydarzenie to miało miejsce 100 lat przed powołaniem Akademii Krakowskiej. Dlatego po stu latach od badań A. Karbowiaka szkoła ta powinna być ponownie przeanalizowana.

Polska średniowieczna pod względem ich ilości szkół wyższych nie odbiegała od Europy Zachodniej. Dziwi fakt, że badacze z takim uporem podtrzymują wersję o samotności Akademii Krakowskiej na mapie szkół wyższych w Polsce w okresie średniowiecza. Na tej mapie Grudziądz wyłonił się jako kompleks szkolny z pełną infrastrukturą, wyprzedzający Oxford o 150 lat. Takie bowiem były realia epoki. Przed biskupem Chrystianem stanęła konieczność budowy „młodzieżowego klasztoru” dla dzieci pogańskich Prusów. Niewątpliwie doniosłe znaczenie dla rozwoju szkoły było położenie nad Wisłą, głównej arterii komunikacyjnej ówczesnej Polski.

Dla wielu badaczy pojawienie się Grudziądza na mapie kulturalnej Polski średniowiecznej jest zapewne dużym zaskoczeniem ale też zapewne ewenementem w skali ogólnopolskiej jest stan wiedzy o mieście z rodowodem liczącym prawie 800 lat na poziomie prac niemieckich z połowy XIX w. Prace polskie dotyczące tego miasta są tylko streszczeniami niemieckich. Bardzo niezrozumiała jest tu obrona tego przestarzałego stanu badań przez niektóre polskie ośrodki akademickie.

SUMMARY

A School of a Missionary Bishop in Prussia Saint Christian – a Contribution to the History of Higher Education in Poland

The period subsequent to the partitions of Poland 1795-1918 influenced, to a big extent historiography of many towns. The lack of patronage of the country had a negative effect on historical researches conducted at that time. It is visible both on regional and all-Polish plane. The basic historical work concerning Grudziądz was written by a German X. Froelich in the second part of XIX-th century. The consecutive studies of Polish and German historians were mainly the summaries of X. Froelich's works.

As far as higher education is concerned in Europe, up to XV-th century 80 higher schools were checked and described under one common name of

“university”. In Poland there are only two examples: Krakowska Academy (1364) and Chełmińska Academy which was not an accomplished foundation from 1397/1398. The lack of patronage of the country, and limited by borders transmission of information caused a poor spread of scientific achievements of a scholar from Jagiellonian University A. Karbowski. He claimed that before the Krakowska Academy was created in 1364 there were 14 schools in Poland which introduced the higher school syllabus, i.e. university syllabus. The scholar proved that subsequently, the number of schools in Poland can decrease.

During the last decade of XX-th century K. Zielińska-Melkowska, a worker of Nicholas Copernicus University made a progress in a research on genesis of Grudziądz, lying on the river Vistula. She put an emphasis on Cistercian origin of the town and criticized the theory of the Teutonic genesis of it, arousing interest among Polish mediaevalists.

Giving up X. Froelich’s idea about creative role of the Teutonic knights allowed to find a source confirming a presence of a canon regular convent in Grudziądz up to 1584. The recovery of the convent caused the source and architectonic identification of the St. Nicolas church as a collegiate church from XIII-th century to the beginning of XVI-th century for Chełmińska diocese. On today’s market square there used to be a school, the buildings of which had a similar lay out to New College Oxford from XIV-th century. Residual remains of the list of rectors from 1540-1772 shows that theology was taught there. As a result of research it was proved that it was not a protestant school from XVI-th century but a higher school with international personnel.

After discovery of this unknown higher school which dates back to 1218, a name *Collegium Augustianum* was suggested.